

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Erzincan Law Review

Cilt/Vol: 27 Sayı/No: 1 Haziran/June 2023

1921 Anayasası'nın Türk Anayasacılığındaki Yeri ve Uygulandığı Dönemdeki Hükûmet Sistemine İlişkin Bazı Tespitler

The Place of the 1921 Constitution in Turkish Constitutionalism and Some Determinations Regarding the Period in which it was Implemented

  Dr. Fatih ÖZKUL *

ÖZET

Milli mücadele yıllarında olağanüstü şartlarda hazırlanan 1921 Anayasası Türk anayasacılığında önemli bir yere sahiptir. 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da Büyük Millet Meclisi görevine başladığında, Osmanlı İmparatorluğu Padişahı ve ona bağlı olan bir hükûmet de görev başındaydı. O zaman dilimi içerisinde 1876 Anayasası yürürlükteydi. Ankara Meclisi'nin ilk faaliyeti bir hükûmet kurmak oldu. Bu doğrultuda, İstanbul ve Ankara'da olmak üzere iki hükûmet iş başındaydı. Ankara Hükûmeti'nin temel amacı vatani düşman işgalinden kurtarmaktı. Birinci Meclisin açılışından 9 aylık bir süre sonra 20 Ocak 1921'de yeni

* Gaziantep Bölge Adliye Mahkemesi.

Makale Bilgisi/Article Info: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received: 17.04.2023 | **Kabul/Accepted:** 29.05.2023.

Bu makale, intihal programında taranmış ve iki (kör) hakem incelemesinden geçmiştir. This article was submitted in a plagiarism program and reviewed by two (blind) referees.

Atıf/Cite as: Fatih Özkul, "1921 Anayasası'nın Türk Anayasacılığındaki Yeri ve Uygulandığı Dönemdeki Hükûmet Sistemine İlişkin Bazı Tespitler", EBYÜ-HFD, C. 27, S. 1, Haziran 2023, (27-74).

Bu makale **Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası** lisansı ile lisanslanmıştır.

Anayasa kabul edildi ve aradan 102 yıl geçti. 1921 Anayasası, 23 ana madde ve 1 ayrı maddeden oluşan kısa bir anayasadır. Ancak 1876 Anayasası'nın 1921 Anayasası'na aykırı olmayan hükümleri yürürlüktedir. Anayasa ile oluşturulan ilk Mecliste, birbirlerinden farklı görüşler arasında temel ortak noktalara ilişkin düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Anayasa'da kabul edilen meclis hükûmeti sistemi, uygulamada parlamenter sisteme doğru sapma sergilemiştir. 1921 Anayasası'nın getirdiği en önemli yenilikler ise yeni Türk Devleti'nin kurulması, monarşinin terk edilerek egemenliğin halka dayandırılması ve 1923 değişikliği ile birlikte cumhuriyet anayasacılığının başlatılması olarak özetlenebilir. Bu çalışmada 1921 Anayasası'nın anayasacılık tarihimizdeki özgünlüğü ve yeri ile hükûmet sistemiyle ilgili düzenlemelerinin uygulamada parlamenter sistem içerisinde yorumlanması değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyetin 100. Yılı, Büyük Millet Meclisi, 1921 Anayasası, Türk Anayasacılığı, Meclis Hükûmeti Sistemi.

ABSTRACT

The 1921 Constitution, which was prepared under extraordinary conditions during the years of national struggle, has an important place in Turkish constitutionalism. When the Grand National Assembly started his work in Ankara on April 23, 1920, the Sultan of the Ottoman Empire and a government affiliated to him were also on duty. At that time, the Constitution of 1876 was in effect. The first activity of the Ankara Assembly was to form a government. In this direction, two governments were at work, in Istanbul and Ankara. The main aim of the Ankara government was to save the homeland from enemy occupation. Nine months after the opening of the First Assembly the new Constitution was adopted on January 20, 1921, and 102 years have passed. The 1921 Constitution is a short constitution consisting of 23 main articles and 1 separate article. But the provisions of the 1876 Constitution, which are not contrary to the 1921 Constitution are in force. It is seen that, in the first Assembly formed by the Constitution, arrangements were made regarding the basic common points between different views. The parliamentary government system accepted in the Constitution showed a shift towards the parliamentary system in practice. The most important innovations brought by the 1921 Constitution can be summarized as the establishment of the new Turkish State, the abandonment of the monarchy and basing the sovereignty on the people and initiation of republican constitutionalism with the 1923 amendment. In this study, the originality, place of the 1921 Constitution in our history of constitutionalism and the interpretation of the regulations related to the government system in practice within the framework of the parliamentary system were evaluated.

Keywords: 100th Anniversary of the Republic, Grand National Assembly, 1921 Constitution, Turkish Constitutionalism, Parliamentary Government System.

GİRİŞ

Osmanlı dönemi anayasal gelişmelerinin cumhuriyet dönemi anayasacılığına bıraktığı deneyimler önemli birer miras niteliğindedir.¹ İlk Osmanlı Anayasası olarak kabul edilen 1876 Anayasası² ile birlikte mutlak monarşiden meşrutî monarşiye geçilmiş, liberal anayasacılığın temel ilkelerinden olan kuvvetler ayrılığı anılan Anayasa ile kabul edilmiştir.³ Yine yargı bağımsızlığı ilkesi, yargı ayrılığı sistemi, yüksek yargı organları bu dönemde kabul edilerek oluşturulmuştur.⁴ Parlamenter sistemin temelleri bu dönemde atılmış, seçimler ve siyasi partiler bu zaman dilimi içerisinde hayat bulmuştur. Danışma niteliğinde bulunan Meclis-i Ahkam-ı Adliye'den, temsili nitelikte olan Meclis-i Umumi'ye geçiş bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile birlikte yazılı metin haline gelen temel hak ve hürriyetler 1876 Anayasası ile güvence altına alınmıştır.⁵

Bazı batı toplumlarında (örneğin İngiltere'de), modern devletler yeniden kurulurken mutlak monarşilerden meşrutî monarşilere geçişler başarılı bir şekilde sağlanmıştır.⁶ Fransa, Almanya gibi güçlü monarşilerde ise mutlak monarşi terk edilerek doğrudan cumhuriyete geçilmiştir.⁷ Osmanlı İmparatorluğu da bu değişime ayak uydurmak yolunda adım atmış, önce meşrutî monarşiye geçmek istemiş ancak I. Dünya Savaşı'na katılması ve bu savaştan mağlup ayrılması sürecin sağlıklı işlemesine engel olmuştur.⁸

1 Abdurrahman **Eren**, Anayasa Hukuku Ders Notları (Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku), 1. Bası, Onikilevha Yayınları, İstanbul 2018, s. 101.

2 Kanun-, Esasi.

3 Şeref **İba**, Türk Anayasa Hukuku, 1. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara 2018, s. 30-33; Ferhat **Uslu**, "İlk Anayasamız Kanun-u Esasi", Çehre Dergisi, S. 1, 2015, s. 23-26.

4 Kemal **Gözler**, Türk Anayasa Hukuku, 1. Bası, Ekin Yayınevi, Bursa 2000, s. 52-55.

5 Ferhat **Uslu**, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine Göre Anayasa Hukuku'nun 99 Konusu, 1. Bası, Adalet Yayınevi, Ankara 2018, s. 174-176; **Eren**, s. 101. 1876 Anayasası'nda temel hak ve hürriyetlerin düzenleniş biçimine ve geçirdiği değişikliklere ayrıca bkz., Ferhat **Uslu**, "1876 Kanun-ı Esaside Temel Hak ve Hürriyetlere İlişkin 1909 Değişiklikleri ve Bu Değişikliklerin Değerlendirilmesi", Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S. 12, 2016, s. 9-28.

6 Cem **Eroğul**, Çağdaş Devlet Düzenleri (İngiltere, Amerika, Fransa, Almanya), 5. Bası, Kırılgaç Yayınevi, Ankara 2006, s. 1-30.

7 **Eren**, s. 101.

8 Yavuz **Atar**, Türk Anayasa Hukuku, 4. Bası, Mimoza Yayınevi, Konya 2007, s. 20-21.

İstanbul'un işgali ile başlayan devrede dış egemenlik hiçbir zaman kaybedilmemiş, iç egemenlik ise işgal altında bulunan Osmanlı (İstanbul) Hükûmeti'nden Anadolu'da toplanan Büyük Millet Meclisi'ne geçmiştir.⁹ Misak-ı Milli sınırları içerisinde egemenlik sağlandıktan sonra ise 29 Ekim 1923 tarihinde yönetim şekli olarak monarşiden cumhuriyete geçilmiştir. Dolayısıyla cumhuriyetin ilanı yeni bir devlet kurmaktan ziyade benimsenen yeni yönetim şeklini ifade etmektedir.¹⁰ Bu doğrultuda cumhuriyet dönemi anayasacılığının 1921 Anayasası ile başlayıp günümüze kadar devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.¹¹ 1921 Anayasası, kurtuluş savaşı mücadelesinin verildiği, dolayısıyla ülke için hayati öneme sahip olan bir dönemde uygulanmıştır.¹² Yapım koşulları ve yapım yöntemi incelendiğinde çok zorlu bir süreçten geçildiği açık bir şekilde anlaşılmaktadır.¹³ 1921 Anayasası'nda hüküm bulunmayan konularda 1876 Anayasası'nın 1921 Anayasası¹⁴ ile ters düşmeyen düzenlemelerinin uygulanmasına devam edilmiştir.¹⁵

Çalışmamıza Anayasa'nın yapım koşullarını incelemekle başlayacağız. 1921 Anayasası'nın hazırlandığı ve kabul edildiği dönem içerisindeki olağanüstü şartlar Anayasa'nın özgünlüğünü, işlevini ve uygulandığı dönemde yaşanan zorlukları daha iyi anlamakta bize ışık tutacaktır. Sonrasında ise okuyucuya Anayasa'nın temel özelliklerini sunacağız. Bu konular incelendikten sonra 1921 Anayasası'nın uygulandığı dönem içerisinde yasama ve yürütme organları arasındaki ilişkilere değineceğiz. Bu başlık

⁹ İlhan **Arsel**, Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları. 1. Bası, Mars Matbaası, Ankara 1965, s. 66.

¹⁰ **Eren**, s. 101.

¹¹ Hasan **Tunç**, Türk Anayasa Hukuku (Ders Kitabı), 2. Bası, Gazi Kitabevi, Ankara 2018, s. 21.

¹² 1921 Anayasası'nın anayasacılık tarihimizdeki yeri ve önemi hakkında Türk Akademisyenlerince 21-22 Ocak 2021 tarihleri arasında Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nde gerçekleştirilen '1921 Anayasası'nın Kabul Edilişinin 100. Yılı Ulusal Sempozyumu'nda sunulan tebliğler için bkz., https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/2022/1921_anayasasinin_kabulunun_100_yili.pdf, E. T. 10.03.2023.

¹³ Taner **Timur**, Türk Devrimi ve Sonrası, 1. Bası, İmge Kitabevi, Ankara 2013, s. 18.

¹⁴ 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu.

¹⁵ Müzehher **Yamaç**, "Türkiye Devleti'nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 22, TBMM'nin 100. Yılı ve Milli İrade Sayısı, Kasım 2020, s. 5.

altında yapılacak tartışma ve değerlendirmelerdeki amacımız, Anayasa'da kabul edilmiş olan meclis hükûmeti sisteminin uygulamada çıkardığı zorlukları¹⁶ ve bunun zorunlu sonucu olarak 1921 Anayasası'nın hükûmet sistemini düzenleyen hükümlerinin parlamenter sistem dairesinde yorumlanmasını gözler önüne sermektir. Sonuç bölümünde ise Türk anayasacılığının gelişiminde 1921 Anayasası'nın yeri ve meclis hükûmeti sisteminin uygulamada parlamenter sistem çerçevesinde işleminin sebebi konusundaki düşüncelerimizi paylaşacağız.

I. 1921 ANAYASASI'NIN HAZIRLANIŞI

A. Yapım Koşulları

1. 19 Mayıs 1919 Öncesi

1921 Anayasası'nın hazırlanması I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun işgal edilmesi üzerine başlatılan kurtuluş savaşı dönemine denk gelmektedir. İmparatorluk, I. Dünya Savaşı sonunda önemli miktarda toprak kaybına uğramıştır.¹⁷ Savaşın bitmesinin ardından 30 Ekim 1918 tarihinde onaylanan Mondros Mütarekesi sonucunda, galip devletlerin kendi aralarında yaptıkları toprak paylaşımı doğrultusunda vatan topraklarının işgaline başlanmıştır.¹⁸ Bu gelişme üzerine, ülkenin I. Dünya Savaşı'na katılmasında sorumluluğu olduğu düşünülen İttihat ve Terakki Partisi liderleri yurt dışına çıkmak zorunda kalmıştır.¹⁹ Sultan Mehmet Reşat'ın Temmuz 1918'de vefat etmesi üzerine yerine Sultan Vahdettin tahta çıkarılmış ve tahta çıkan yeni Sultan, 21 Aralık 1918 tarihinde Meclis-i Mebusan'ın feshine karar vermiş, devamında ise 4 Mart 1919 tarihinde Damat Ferit Sadrazam olarak atanmıştır.²⁰

¹⁶ Bu konuda bkz., Osman Korkut **Kanadoğlu**/Ahmet Mert **Duygun**, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, 2. Bası, Oniki Levha Yayınları, İstanbul 2021, s. 272-273.

¹⁷ Şevket Süreyya **Aydemir**, Tek Adam C. 1, 3. Bası, Remzi Kitabevi Yayınları, Ankara 2013, s. 286.

¹⁸ Bilal N. **Şimşir**, Malta Sürgünleri, 1. Bası, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s. 160-175; **Eren**, s. 102.

¹⁹ Mahmut **Goloğlu**, Üçüncü Meşrutiyet, 1. Bası, Başnur Matbaası, Ankara 1970, s. 104.

²⁰ Fahir **Armaoğlu**, "İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali" (16 Mart 1920)", Belleten, C. 62, S. 234, 1998, s. 467; **Eren**, s. 102.

Osmanlı İmparatorluğu, imzalamış olduğu ateşkes antlaşmasının sonucu olarak boğazlar üzerindeki hâkimiyetini, yeraltı kaynaklarının kullanım hakkını, ordusu üzerindeki tüm yetkilerini İtilaf Devletleri'ne devretmek zorunda kalmıştır.²¹ İzmir'i Yunanlılar, Adana'yı Fransızlar, Antalya ve Konya illerini ise İtalyanlar işgal etmiştir. Ayrıca İngilizler, Urfa, Maraş, Antep, Merzifon ve Samsun'a askeri birlik göndermiş, anılan ülkeye ait Kraliyet Donanması Sarayburnu'na demirlemiştir.²² Bu işgallere tepki olarak Trakya Paşaeli Cemiyeti, İzmir Reddi İlhak Heyet-i Milliyesi gibi yerel örgütlenmelerle ulusal direniş başlamıştır.²³

Samsun ve civarında görülen direniş hareketleri işgalci devletlerin dikkatini çekmiş, Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota verilerek karışıklığa müdahale edilmesi istenmiş, aksi halde Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. maddesindeki düzenleme uyarınca bölgenin işgal edileceği açıklanmıştır.²⁴ Osmanlı Hükûmeti bu gelişme üzerine söz konusu karışıklığı bastırmak üzere Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirilmesine karar vermiştir.²⁵ 3. Ordu Müfettişi olarak Mustafa Kemal Paşa'ya verilen görev, bölgede düzenin kurulması, savaş mühimmatının toplanması ayrıca direnişe başlayan toplulukların dağıtılmasından ibarettir.²⁶ Mustafa Kemal Paşa bu doğrultuda 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmış ve kurtuluş savaşı fiilen başlamıştır.²⁷

2. 19 Mayıs 1919 Sonrası

Kurtuluş mücadelesinin 19 Mayıs 1919'da Samsun'da başlamasından sonra önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. Bunlardan en önemli olanlardan birisi şüphesiz ki 21 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi'dir. Yine,

21 Tülay **Duran**, "İstanbul'un İşgali", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, C. 11, S. 66, 1973, s. 12; **Eren**, s. 102-103.

22 **Eren**, s. 103; **Armaoğlu**, s. 468.

23 **Erdoğan**, s. 45; **Eren**, s. 103; **Armaoğlu**, s. 470.

24 Zekeriya **Türkmen**, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)", Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. 43, S. 53, 2002, s. 319; **Eren**, s. 103.

25 Can **Erdem**, "İtilaf Devletlerinin İstanbul'u Resmen İşgali ve Faaliyetleri", Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. 21, S. 62, 2005, s. 677; **Eren**, s. 103.

26 Bülent **Tanör**, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 3. Bası, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 227.

27 Ahmet **Demirel**, İlk Meclisin Vekilleri, 4. Bası, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 16.

7 Ağustos 1919 tarihinde Erzurum'da, 4 Eylül 1919 tarihinde Sivas'ta gerçekleştirilen Kongreler büyük önem arz etmektedir. Anılan Kongrelerin önemi, yüksek sesle “millet egemenliği” fikrinin dile getirilmiş olunmasından kaynaklanmaktadır.²⁸ Kongrelerin tümünde istiklalin milletin kendi çabası ile kazanılacağına, milli iradenin hâkim kılınacağına vurgu yapılmıştır.²⁹ İstanbul Hükûmeti, Mustafa Kemal Paşa'nın halkla birlikte gerçekleştirdiği bu faaliyetleri İstanbul Hükûmeti'ne karşı bir ayaklanma olarak görmüş ve geri dönmesini istemiştir.³⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine verilen talimatı reddetmesi üzerine, 8 Temmuz 1919 tarihinde ordu müfettişliği görevine son verilmiş ve hakkında tutuklama emri çıkarılmıştır.³¹ Kazım Karabekir Paşa bu emre uymamış ve Mustafa Kemal Paşa'ya sadık olduğunu beyan etmiştir.³² Yaşanan gelişmeler, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul Hükûmeti'nden ayrı olarak Ankara'da başlayan ulusal direnişin lideri konumuna gelmesinin yolunu açmıştır.³³

Amasya, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin yapılması, milli egemenlik yetkilerinin aşama aşama Büyük Millet Meclisi'ne geçmesinin yolunu açmıştır.³⁴ Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini yaptığı “Heyet-i Temsiliye” ismiyle bir yürütme organının seçilmiş olması dikkate değerdir.³⁵ Sivas Kongresi'ne de Anadolu'nun birçok yerinden temsilciler katılmış ve Kongre sonunda alınan kararlar birlikte, ülkede işgale karşı başlatılan tüm direniş örgütlenmeleri “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” çatısı altında toplanmıştır.³⁶ Ülkede yaşanan bu

28 Mustafa Kemal **Atatürk**, Nutuk C. 2, 12. Bası, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 431-432; **Eren**, s. 103; **Armaoğlu**, s. 470.

29 **Atatürk**, s. 431-432; **Eren**, s. 103; **Armaoğlu**, s. 472; **Tanör**, s. 278.

30 Doğan **Avcıoğlu**, Milli Kurtuluş Tarihi, 3. Bası, Tekin Yayınevi, İstanbul 1998, s. 135.

31 Burak **Çelik**, Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Anayasal Gelişmeler ve 1921 Anayasası, 1. Bası, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 46-47.

32 **Erdoğan**, s. 43; **Eren**, s. 103; **Tanör**, s. 277.

33 Ali **Çiftçi**, “Milli Mücadelede Liderlik Sorunu ve Kazım Karabekir”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 50, 2012, s. 376-377.

34 **Eren**, s. 103; **Tanör**, s. 277.

35 **Eren**, s. 103; **Tanör**, s. 277; **Erdoğan**, s. 43.

36 **Eren**, s. 103; **Tanör**, s. 277; **Erdoğan**, s. 43.

gelişmeler İstanbul Hükûmetini de etkilemiş ve anılan hükûmet istifa etmek yönünde karar almıştır.³⁷ Meclis-i Mebusan'ın 12 Ocak 1920'de gerçekleştirdiği toplantıda Misak-ı Milliye kabul etmesi üzerine İngilizler Osmanlı Meclisi'ni dağıtmıştır.³⁸ Bu gelişme üzerine Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclise üye seçiminin yapılacağını duyurmuştur.³⁹ Bu doğrultuda nüfusuna bakılmaksızın her livadan (sancaktan) 5 mebus, belediye meclis üyeleri ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin yönetim kurulu üyelerinin ikinci seçmen olarak görev alacağı 232 temsilci ve Meclis-i Mabusan'ın 92 üyesinin iştirakiyle 23 Nisan 1920 tarihinde "Büyük Millet Meclisi" kurulmuştur.⁴⁰ Dikkat edileceği üzere kurulan yeni yasama organının ilk ismi "Büyük Millet Meclisi"dir.⁴¹ Büyük Millet Meclisi'nin isminin başına "Türkiye" ibaresi, İcra Vekillerinin 8 Şubat 1921 tarihinde aldığı karar sonrasında konulmuştur.⁴² İcra Vekilleri Heyetine çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde değineceğiz.

Bu dönemde Ankara hükûmeti tarafından hazırlanan belgelerin birçoğunda, Büyük Millet Meclisi'nin bir amacının da vatani düşman işgalinden kurtarmakla birlikte, Saltanat ve Hilafet makamlarını da korumak olduğu ifade edilmektedir.⁴³ Bu belgelerde yeni bir devlet düzeninin oluşumundan özellikle bahsedilmemiştir.⁴⁴ Büyük Millet Meclisi'nin kuruluş aşamasında Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi'ne "kurucu meclis" olma niteliğini öne çıkaran "Meclis-i Müessisan" ismini vermek istemiş ise de, yakın çevresinden gelen tepkiler ve uyarılar doğrultusunda bu düşüncesinden vazgeçmiştir.⁴⁵ Kaldı ki Büyük Millet Meclisi kurulduktan

³⁷ Eren, s. 103; Tanör, s. 277; Erdoğan, s. 43; Türkmen, s. 320.

³⁸ Eren, s. 103; Tanör, s. 277; Erdoğan, s. 44.

³⁹ Taha Niyazi Karaca, Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Bası, Ankara 2004, s. 317; Eren, s. 103; Tanör, s. 277; Erdoğan, s. 44.

⁴⁰ Eren, s. 103; Tanör, s. 233; Bıyıklıoğlu, s. 648.

⁴¹ Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 23, S. 3-4, 1958, s. 213.

⁴² Eren, s. 103; Tanör, s. 233; Bıyıklıoğlu, s. 648.

⁴³ Fahri Çoker, Türk Parlamento Tarihi-Millî Mücadele Dönemi ve TBMM I. Dönem C. 3, 1. Bası, TBMM Vakfı Yayınları, 1993, s. 1010.

⁴⁴ Taha Parla, Türkiye'de Anayasalar, 3. Bası, Metis Yayınları, İstanbul 2016, s. 22.

⁴⁵ Atatürk, s. 421.

sonra kendi çalışma düzenine ilişkin düzenlemelerin yapılması aşamasında, bazı mebusların Kanun-i Esasi'ye bağlı olduklarına dair ifadeler kullandıklarına şahit olunmuştur.⁴⁶ Büyük Millet Meclisi, 7 sayılı Kanunu kabul ederek, kendisinin de onay vermesi şartıyla İstanbul Hükûmeti'nin bugüne kadar yaptığı, ayrıca ileride yapacağı anlaşmaların geçerli olacağını duyurmuştur.⁴⁷ Büyük Millet Meclisi'nin o zaman zarfında hazırladığı bazı belgelerde de, “Zat-i Hazret-i Padişahi”, “Hanedan-ı Saltanat”, “Osmanlı Hükûmeti” ve “Devlet-i Aliyye” terimlerini kullanmaya devam ettiği görülmektedir.⁴⁸

Ankara'da kurulan yeni Meclisin bu tutumu, milli mücadele devam ederken yeni bir rejim bunalımı başlatmamak, öncelikle Misak-ı Milli sınırları içerisinde tam bağımsızlığı ve egemenliği sağlamak düşüncesinde yatmaktadır.⁴⁹ Diğer taraftan, İstanbul'da bulunan Meclisin İngilizler tarafından dağıtılması üzerine Ankara'da olağanüstü yetkileri haiz yeni bir yasama organının kurulmuş olması, pratikte egemenlik yetkilerinin İstanbul Hükûmeti'nden Ankara Hükûmeti'ne geçmiş olduğunu ifade etmektedir.⁵⁰

B. Yapım Yöntemi

1921 Anayasası, Ankara'da kurulan yeni Meclisin doğrudan kendi yasama yetkisine dayanarak kabul etmiş olduğu bir anayasadır.⁵¹ Çalışmanın başlangıç bölümünde de ifade ettiğimiz üzere, 1921 Anayasası kabul edilirken 1876 Anayasası halen yürürlüktedir. Ancak 1921 Anayasası kabul edilirken 1876 Anayasası'nın hükümleri uygulanmamış, Büyük Millet Meclisi kendi egemenliğinden aldığı yetki ile 20 Ocak 1921 tarihinde 1921 Anayasası'nın kabulüne karar vermiştir.⁵² Mustafa Kemal Paşa, 20

⁴⁶ Eren, s. 103; Tanör, s. 277.

⁴⁷ Eren, s. 106; Tanör, s. 279; Erdoğan, s. 45.

⁴⁸ Tanör, s. 244-245; Eren, s. 103.

⁴⁹ Ali Fuat Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk, 1. Bası, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1966, s. 44-52.

⁵⁰ Tanör, s. 244; Eren, s. 103

⁵¹ Ergun Özbudun, 1921 Anayasası, 1. Bası, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1992, s. 51; Erdoğan, s. 47.

⁵² Öykü Didem Aydın, Biz Halk: Egemenliğin Sahibi, Halkın Kurucu Meclisi (Anayasa Konvansiyonu) ve Anayasa Yapımı, 1. Bası, Yetkin Yayınları 2011, s. 59; İhsan Güneş, “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun (1921 Anayasası'nın) Yapılış Süreci”,

Ocak 1921 tarihinde Sadrazam Tevfik Paşa'ya hitaben kaleme aldığı bir telgrafta, 1876 Anayasası'nın 1921 Anayasası ile uyumsuzluk göstermeyen hükümlerinin geçerliliğini koruduğunu bildirmiştir.⁵³ Esasen bu bildirimden, 1876 Anayasası'nın artık anayasal niteliğini kaybetmiş olduğu, yeni meclis tarafından kanun hükmünde kabul edildiği sonucu da çıkarılabilir.⁵⁴

Ankara'da kurulan yeni Meclis 23 Nisan 1920 tarihinde ilk toplantısını yapmıştır. Ancak yeni Meclis, 1921 Anayasası'nın kabulüne karar vermeden önce, egemenlik yetkilerini nasıl kullanacağına ilişkin kanunu kabul etmiştir.⁵⁵ Devamında 25 Nisan 1920'de yasama kuvveti belirlenmiş ve 2 Mayıs 1920 tarihinde de icra vekillerinin seçilme yöntemine dair kanun çıkarılmıştır.⁵⁶ Anılan kanun ile birlikte kuvvetler birliğine dayanan meclis hükûmeti sisteminin ilk adımları atılmış olsa da, ileride görüleceği gibi uygulamada bu sistemden önemli sapmalar olmuştur.⁵⁷ Uygulanan hükûmet sistemi ve bu sistemin uygulanması konusuna çalışmanın devamında daha ayrıntılı değineceğiz. Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 5 Eylül 1920'de kabul edilmesiyle birlikte yasama organının çalışma usulü belirlenmiştir.⁵⁸ Taslak metin İcra Vekilleri Heyetince hazırlanmış, 18 Eylül 1920'de Meclis Genel Kuruluna sunulmuş, iki ay süren görüşmeler sonrasında 21 Ocak 1921 tarihinde 1921 Anayasası, özel bir karar yeter sayısı aranmaksızın kabul edilmiştir.⁵⁹ Gerçekten de Anayasa'nın kabul edilme süreci incelendiğinde, yasama organının egemenlik yetkilerini herhangi bir anayasadan almadığı, milletin kendisine vermiş olduğu egemenlik yetkisinden yola çıkarak kendi çalışma ve işleyiş kurallarını belirlediği ve bu

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 20, S. 2, 2020, s. 237; Osman Can, Kurucu İktidar, 1. Bası, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 74.

53 **Erdoğan**, s. 47.

54 **Gözler**, Türk Anayasa Hukuku, s. 68.

55 **Erdoğan**, s. 47.

56 **Erdoğan**, s. 47.

57 Kuvvetler birliği ilkesinin anlamı ve anılan ilkenin ülkemizde uygulanması hakkında bkz., Sedat **Yazıcı**/Fatih **Yazıcı**, "1921 ve 1924 Anayasalarında Kuvvetler Birliği/Ayrınlığı Tartışması", Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, S. 59, 2011, s. 235-254.

58 **Erdoğan**, s. 47.

59 **Erdoğan**, s. 46.

kurallar doğrultusunda Anayasa'yı kabul ettiği anlaşılmaktadır.⁶⁰ Bu örnek bize, anayasaların hukuki temellerini başka bir anayasadan almalarının zorunlu olmadığını, egemenlik yetkisini kullanan meşru bir iktidarın da yeni bir anayasayı her zaman kabul edebileceğini göstermektedir.

Anadolu'daki direnişin başlamasıyla birlikte Ankara'da olağanüstü yetkilere haiz olan yeni bir meclisin kurulması, egemenlik yetkilerinin de yeni kurulan meclise geçtiği anlamına gelmektedir. Egemenlik yetkisine dayanılarak çıkarılan kanunlarla öncelikle söz konusu yetkileri kullanan organlar ve usuller belirlenmiş, sonrasında 1921 Anayasası kabul edilmiştir.⁶¹ Uygulanan usul ile yeni Anayasa'nın kabul edilmesi, hukuk dışı bir olay olmaktan çıkarılmaktadır. Kanaatimizce de anayasaların yürürlükte olmadığı dönemler "hukuk boşluğu" olarak nitelendirilemez. Ancak bu konuda görüş farklılıkları da bulunmaktadır. Örneğin Gözler, 1921 Anayasası'nın yapılışında başka bir anayasa hükmüne bağlı kalınmamasının hukuk dışılık olduğunu ve mevcut iktidarın da meşruluktan ziyade "eylemsellik" arz ettiğini düşünmekte, Anayasa'nın yapım çalışmalarına ilişkin dönemi de "hukuk boşluğu" olarak kabul etmektedir.⁶²

II. 1921 ANAYASASI'NIN TEMEL ÖZELLİKLERİ

1921 Anayasası hükümleri incelendiğinde, bir anayasada bulunması gereken temel konularda düzenleme yapılmadığı anlaşılmaktadır.⁶³ Örneğin Anayasa'da yasama ve yürütme kuvvetlerinin nasıl kullanılacağı düzenleme altına alınmış olduğu halde, temel hak ve hürriyetler ile yargı organına ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır. Yine Anayasa'da bir başlangıç metni bulunmadığı gibi benimsenen ideolojiyi yansıtan belirgin bir açıklama da bulunmamaktadır.⁶⁴ Bu oluşum, Anayasa'nın asıl amacının kurutuluş savaşını yönetecek olan Büyük Millet Meclisi'nin yetkilerini

60 Şükrü **Karatepe**, *Türk Anayasa Hukuku*, 2. Bası, Savaş Yayınevi, Ankara 2018, s. 103.

61 *Ceride-i Resmîye*, 7 Şubat 1337, s. 89-91.

62 **Gözler**, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 68.

63 **Orhan Aldıkaçtı**, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, 1. Bası, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1982, s. 82-83; **Atar**, s. 23.

64 **Yamaç**, s. 208. "anayasalar ve ideoloji" kavramı hakkında bkz., **Ferhat Uslu/Mehmet Akgül**, "Anayasalarda Etkili Olan Temel Düşünce Sistemleri Ya Da İdeolojiler", *Legal Hukuk Dergisi*, C. 15, S. 179, 2017, s. 5397-5421.

belirlemekten ibaret olduğu düşüncesine dayandırılmaktadır.⁶⁵ Ayrıca, 1921 Anayasası'nda hüküm bulunmayan konularda 1876 Anayasası hükümlerinin geçerli olduğunun altını yine çizmekte fayda vardır. Henüz hilafet ve saltanat kaldırılmamış olduğu için bu konularda tartışma yaratmak suretiyle, işgale karşı verilen direniş ruhunun kırılması istenmemiştir.⁶⁶ 1921 Anayasası'nda ilk kez "millet egemenliği" kavramına yer verilmiş, monarşi terk edilerek egemenliğin halka dayandırılması suretiyle yeni Türk Devleti kurulmuş, yerel yönetimlerin kurulması ve 1923 değişikliği ile birlikte de cumhuriyet anayasacılığı başlatılmıştır.⁶⁷ 23 maddeden oluşan Anayasa'da 14 maddenin (m. 10-23) yerel yönetimlere ayrılmış olması dikkat çekicidir.⁶⁸ Bu yenilikler liberal anayasacılığın izlerini taşımaktadır.⁶⁹ Diğer taraftan, 1921 Anayasası'nda "kuvvetler birliği" esasının benimsenmiş olması ise liberal anayasacılık ilkeleri ile bağdaşmamaktadır.⁷⁰

A. Yumuşak ve Çerçeve Anayasa Olma Niteliği

1921 Anayasası'nda, bir anayasa değişikliğinin hangi usul ile yapılacağına ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu durumdan, Anayasa'nın herhangi bir maddesinin değiştirilmesinde, kanunların değiştirilmesinde izlenecek olan yöntemin aynısının uygulanacağı sonucu çıkmaktadır. Kaldı ki hatırlanacağı üzere 1921 Anayasası'nın kabulünde, katı anayasalarda olduğu gibi nitelikli karar yeter sayısı değil, kanunların yapımında aranan genel karar yetersayısı uygulanmıştı.⁷¹ Kurtuluş savaşının

65 Eren, s. 105; Yamaç, s. 208-209.

66 Eren, s. 104; Yamaç, s. 209.

67 Ömer Keskinsoy/Semih Batur Kaya, "Türk Anayasacılığının Dünü ve Bugünü", İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 12, S. 1, 2021, s. 53.

68 Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Murat Sevinç/Dinçer Demirkent, Kuruluşun İhmal Edilmiş İstisnası (1921 Anayasası ve Tutanakları), 1. Bası, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

69 Liberal anayasacılık kavramı hakkında bkz., Fatih Özkul, "Liberal Demokratik Anayasacılık Anlayışı Bağlamında Türkiye Cumhuriyeti 1924 Anayasası'nın Değerlendirilmesi", Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, S. 112, Y. 6, Aralık 2018, s. 591-597.

70 Eren, s. 105.

71 Tanör, s. 248-249.

devam ettiği süreçte yeni anayasanın kabulünü zorlaştırıcı usullere bağlamak da akılcı bir tutum olmayacaktı.⁷² 1921 Anayasası'nda anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığına yönelik bir hüküm de yer almamaktadır.

1921 Anayasası metni, toplam 23 madde ile 1 madde-i münferide'den (ayrı maddeden) ibarettir. Anayasa, “kısa” ve “çerçeve” anayasa olma niteliği göstermektedir.⁷³ Anayasa hükümleri incelendiğinde düzenlemelerin, yasama organının oluşumu ve yerel yönetimler ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Anayasa'nın kısa ve çerçeve niteliği “geçiş dönemi anayasası” olması ile de açıklanmaktadır.⁷⁴ Bu düşünce Anayasa'nın madde-i münferidesi'nde yer alan “öngörülen hedeflere ulaşılmasına kadar” Meclisin toplantı halinde olacağına yönelik düzelemeden de anlaşılmaktadır.⁷⁵ Öngörülen hedefin ise kurtuluş savaşını kazanmak olduğu şüphe götürmemektedir.

B. Millet Egemenliğinin Kabul Edilmesi

Anayasa'da devletin genel nitelikleri hakkındaki tek düzenleme millet egemenliği ilkesidir.⁷⁶ Gerçekten de, 1923 yılında yapılan değişiklik öncesindeki 1. maddenin orijinal haline bakıldığında, “*Hâkimiyet bilâ kaydû şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.*” düzenlemesi karşımıza çıkmaktadır. Mondros Antlaşması'nın ardından başlayan işgallere karşı bir tepki olarak doğan Anadolu Direnişi, egemenliğin saltanat makamından millete geçmesinin yolunu açmış, Amasya, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin hepsinde millî hâkimiyete vurgu yapılmıştır.⁷⁷ 1921 Anayasası ile anılan Kongrelerde fiilen kabul edilen bu ilke Anayasa hükmü haline getirilmiş olmaktadır.

⁷² Tanör, s. 249.

⁷³ 1921 Anayasası metni için bkz., <https://www.tbmm.gov.tr/files/anayasa/docs/1921/1921ilkmetin/1921-ilkhali.pdf>, E.T. 28.03.2023.

⁷⁴ Eren, s. 106.

⁷⁵ Burak Çelik Demirhan, Kurucu İktidar Hükümet Sistemi-Vatandaşlık ve İdari Yapılanma Tartışması Çerçevesinde 1924 Anayasası'nın Yapım Süreci, 1. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara 2016, s. 17.

⁷⁶ Barış Kandeğer, “1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu Bağlamında ‘Meclis hükümeti Sistemi ve Ademi Merkeziyetçilik’”, Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 2, S. 1, 2021, s. 15.

⁷⁷ Selim Özcan, “Amasya Genelgesi'nin Erzurum ve Sivas Kongreleri Üzerindeki Etkisi”, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 1, 2013, s. 69-73.

Millet egemenliği anlayışı ilk dile getirildiğinde, hilafet ve saltanata karşı olmaktan ziyade egemenlik yetkilerinin millet tarafından seçilmiş olan yasama organınca kullanılması anlamında yorumlanmıştır.⁷⁸ Nitekim kurtuluş savaşında büyük öneme sahip olan Erzurum ve Sivas Kongrelerinde millet egemenliğine vurgu yapılırken, işgale karşı ulusal direnişin bir diğer amacının da hilafet ve saltanatı kurtarmak olduğu belirtilmektedir.⁷⁹ Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasından sonra, yasama organının çalışma düzenini belirlemek amacıyla 5 Eylül 1920 tarihinde kabul edilen Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun ilk maddesindeki “*Büyük Millet Meclisi, hilâfet ve saltanatın, vatan ve milletin istihlâs ve istiklâlinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şeraiti âtiye dairesinde müstemirren inikat eder.*” şeklindeki düzenlemeye bakıldığında konu daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. Esasen buradaki önemli nokta, dönemin şartları içerisinde millet egemenliği ile hilafet ve saltanat kavramları arasında bir çelişki görülüyor olmasıdır.⁸⁰

C. Meclis Hükûmeti Sisteminin Benimsenmesi

1921 Anayasası'nda meclis hükûmeti sistemi kabul edilmiştir.⁸¹ Ancak anılan sistem, Anayasa'dan önce çıkartılmış olan bir kanun ile düzenleme altına alınmıştır. Büyük Millet Meclisi ilk kurulduğu anda gündeme, bir hükûmet oluşturma yani yürütme organının ne şekilde oluşturulacağı meselesi gelmiştir.⁸² Bazı üyeler, yasama organından ayrı bir yürütme or-

⁷⁸ Tanör, s. 279-280.

⁷⁹ Eren, s. 106; Tanör, s. 240.

⁸⁰ Tanör, s. 279-280.

⁸¹ Metin Bulut, “Türk Anayasal Gelişme Tarihinde Egemenlik Kavramının Geçirdiği Dönüşümün Ana Hatları”, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, S. 14, Y. 7, 2019, s. 102-104; Ferhat Uslu, Anayasa Hukuku, 2. Bası, Adalet Yayınevi, Ankara 2020, s. 195-197; Güneş, s. 250; Gözler, Türk Anayasa Hukuku, s. 21; Parla, s. 12. Meclis hükûmeti sistemi hakkında ayrıca bkz., Ergun Özbudun, 1921 Anayasası, 1. Bası, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1992, s. 51-57; Ergun Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, 20. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara 2021, s. 26-31; Erdoğan Teziç, Anayasa Hukuku, 25. Bası, Beta Yayınevi, İstanbul 2017, s. 498-503; Fazıl Sağlam, Anayasa Hukuku Ders Notları, 1. Bası, Yakındoğu Üniversitesi Yayınları, Lefkoşa 2013, s. 141-143; İbrahim Özden Kaboğlu, Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar), 16. Bası, Legal Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 146; Ömer Anayurt, Anayasa Hukuku Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar), 4. Bası, Seçkin Yayınevi, İstanbul 2021, s. 497-505.

⁸² Yamaç, s. 206.

ganı oluşturulması fikrine karşı çıkararak, saltanat ve hilafetin kurtarılmasına kadar sürecek olan geçiş döneminde, yürütme görevinin Meclis Encümenleri tarafından yerine getirilmesinin doğru olacağını savunmuştur.⁸³ Mustafa Kemal Paşa da Meclisin ilk toplantısında, hükûmetin kurulması aşamasında vermiş olduğu teklifte, arızı olsa bile bir hükûmet başkanı tanımının uygun olmayacağını, yasama organının mutlak üstünlüğü anlayışından yola çıkılarak, meclis başkanının yine meclis tarafından atanacak olan icra heyetinin de başı olması gerektiğini belirtmiştir.⁸⁴ Bu doğrultuda Büyük Millet Meclisi 5 numaralı kararıyla “kuvve-i icraiye teşkili” oluşturulmasını kabul ederek, hükûmetin kurulması çalışmalarını yürütmek üzere Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde bir geçici “İcra Encümenliği” kurulmasını benimsemiştir.⁸⁵ Bu doğrultuda yapılan çalışmalar sonucunda, 2 Mayıs 1920 tarihinde, 3 sayılı “İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun” kabul edilmiştir. Anılan Kanun ile Anayasa'nın kabulünden önce kuvvetler birliği ilkesine dayanan meclis hükûmeti sistemi benimsenmiş olmaktadır.⁸⁶ İlgili Kanun uyarınca icra vekilleri, yasama organı üyeleri içinden isim isim seçilecektir. Bu seçimde mutlak çoğunluk aranacak ve üyeler arasında çıkan ihtilaflar yine yasama organı tarafından çözülecektir.⁸⁷

Meclis hükûmeti sisteminin en karakteristik özelliği, yasama ve yürütme organlarına ait olan yetkilerin yasama organında birleşmiş olmasıdır.⁸⁸ Bu kabule uygun olarak Anayasa'nın 2. maddesinde “*İcra kudreti ve teşri salâhiyeti milletın yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.*” hükmü bulunmaktadır. Bir sonraki maddedeki düzenlemede de “*Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükûmeti Büyük Millet Meclisi Hükûmeti unvanını taşır.*” düzenlemesi hüküm altına alınmıştır. Belirtilen düzenlemelerden de anlaşılacağı üzere, Anayasa'da teorik anlamda meclis hükûmeti sistemi

83 Eren, s. 106.

84 Bkz., “İcra Vekilleri Heyeti”, Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/icra-vekilleri-heyeti/>, E.T. 01.03.2023.

85 Bkz., “İcra Vekilleri Heyeti”, Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/icra-vekilleri-heyeti/>, E.T. 01.03.2023.

86 Eren, s. 106-107.

87 Tanör, s. 306.

88 Hakan Özdemir, 100 Soruda Hükümet Sistemleri (Birleşik Krallık-Almanya-ABD-Fransa-İsviçre-Türkiye), 1. Bası, Seçkin Yayınları, Ankara 2018, s. 100-103.

benimsenmiştir. Meclis hükûmeti sisteminde, parlamenter sistemden farklı olarak bakanlar tek tek yasama organı tarafından seçilmekte, seçilen bakanlara yine yasama organı tarafından yön verilmekte ve gerektiğinde bakanlar yasama organı tarafından değiştirilebilmektedir.⁸⁹ Anayasa'nın 8. maddesindeki düzenlemeye bakıldığında da, “*Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin inkisam eylediği devairi kanunu mahsus mucibince intihapkerdesi olan vekiller vasıtasıyla idare eder. Meclisi icraî hususat için vekillere veche tâyin ve ledelhace bunları tebdil eyler.*” hükmü ile anılan özelliklerin Anayasa’da kabul edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Meclis hükûmeti sisteminin bir diğer önemli özelliği, meclis başkanının devlet başkanlığı yetkilerini kullanmakla birlikte yasama organına da başkanlık etmesidir.⁹⁰ 1921 Anayasası'nın 9. maddesindeki düzenlemeye baktığımızda da yine bu özelliği belirten “*Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından intihap olunan reis bir intihap devresi zarfında Büyük Millet Meclisi Reisidir. Bu sıfatla Meclis namına imza vazına ve Heyeti Vekile mukarreratını tasdika salâhiyettardır. İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler. Ancak Büyük Millet Meclisi Reisi Vekiller Heyetinin de reisi tabiisidir.*” hükmünün düzenleme altına alındığını görmekteyiz.

1921 Anayasası'nın kurutuluş savaşı zamanına denk geldiği, bu koşullar altında yapıldığı göz önüne alındığında, hükûmet modeli olarak meclis hükûmeti sisteminin kabul edilmiş olması gayet akılcı bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹¹ Vatan topraklarının işgaline karşı silahlı direnişe geçilmiş olduğu bir dönemde, hem egemenlik yetkilerinin millete ait olduğu vurgulanmakta hem de hilafet ve saltanatın kurtarılacağı ifade

⁸⁹ Serap **Yazıcı**, Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri Türkiye İçin Bir Değerlendirme, 1. Bası, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002, s. 117; Ali Fuat **Başgil**, Esas Teşkilat Hukuku C. I, 1. Bası, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1960, s. 229; Recai Galip **Okandan**, “Parlamentarizm ve Bugünkü Şekli” İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası”, C. 1, 1935, s. 316.

⁹⁰ **Özdemir**, s. 102-103.

⁹¹ Fevzi **Demir**, “Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasaları ve Hükümet Sistemleri”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Seyfullah Edis’e Armağan, 2000, <https://hukuk.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2020/01/Fevzi-Demir3.pdf>, s. 61-62, E.T. 21.2.2023.

edilmektedir.⁹² Böylesine bir süreçte, devlet erkleri arasında tartışma yaratılmaksızın egemenlik yetkilerinin sadece Büyük Millet Meclisi tarafından kullanılmasını benimsemek tek çare gibi gözükmemektedir.⁹³ Ancak daha önce de değindiğimiz gibi 1921 Anayasası'nın uygulamasında meclis hükûmeti sisteminden önemli sapmalar olmuştur.

D. Devlet Başkanının Yokluğu

1921 Anayasası'nda cumhurbaşkanlığı makamı kabul görmemiştir.⁹⁴ Anayasa'da devlet başkanlığının kabul edilmemesinin nedenini pratik düşüncede aramak daha doğru bir yaklaşım tarzı olacaktır.⁹⁵ O zaman zarfında meclisteki milletvekillerinin bir kısmı, kurutuluş mücadelesinin bir amacının da saltanatı kurtarmak olduğuna inanıyor ve bu doğrultuda da padişahın varlığını destekliyordu.⁹⁶ Bir devlet başkanlığı makamının oluşturulması, bu milletvekillerinin kurtuluş savaşına verdiği desteği azaltabilir ve ana amaç olan bağımsızlığın kazanılmasına sekte vurabilirdi. Bu kabulü Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta şu şekilde açıklamaktadır:

“Milli Mücadelenin, başarıya yaklaştıkça, safha safha bugünkü döneme kadar milli irade rejiminin bütün ilke ve gereklerini yerine getirmesi tabii ve kaçınılmaz bir tarihi akış idi... Bu kaçınılmaz tarihi akışı daha başlangıçta ben de görmüş ve sezmiştim. Ancak, sonuna kadar devam etmiş olan bu sezgimizi başlangıçta bütün yönleri ile açığa vurup ifade edemedik. Gelecekteki ihtimaller üzerine fazla konuşmak, girdiğimiz gerçek ve maddi mücadeleye hayalî bir macera niteliği verebilirdi. Dış tehlikenin yakın etkilerini derinden duyanlar arasında, geleneklerine, düşünce kabi-

92 Mustafa **Oral**, “Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye’de Hilafet ve Saltanat Sorunu”, Atatürk Yolu Dergisi, C. 5, S. 18, 1996, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/20700>, s. 167-168, E.T. 23.02.2023.

93 Rıdvan **Akın**, “1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun Hukuk Tarihimizdeki Önemi”, Tarih Vakfı, <https://tarihvakfi.org.tr/etkinlikler/etkinlik/prof-dr-ridvan-akin-1921-teskilat-i-esasiye-kanununun-hukuk-tarihimizdeki-onemi/>. E.T. 25.02.2023.

94 Osman **Can**, “1921 Anayasası’nın 100. Yılı: Bir İstisnai Başarı ve Dramatik Başarısızlık Hikâyesi” Anayasa Yargısı, C. 38, S. 1, 2021, s. 160.

95 Hüseyin Nail **Kubalı**, Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, 1. Bası, Tan Matbaası, İstanbul 1959, s. 392.

96 Bkz., **Atatürk**, s.11.

liyetlerine ve ruh yapılarına aykırı olan muhtemel değişmelerden ürkeceklerin ilk anda direnme güçlerini harekete geçirebilirdi. Başarı için pratik ve güvenilir yol, her safhayı vakti geldikçe uygulamaktı.”⁹⁷

Mustafa Kemal Paşa, 25 Eylül 1920 tarihinde yapılan gizli oturumda, saltanatın ilerideki durumu ve yasama organının saltanata karşı nasıl bir tavır sergileyeceği hususunda da şu ifadelerde bulunmuştur:

“Türk milletinin ve onun tek temsilcisi bulunan yüce Meclisin, vatanın ve milletin istiklâlini, hayatını kurtarmaya çalışırken, hilâfet ve saltanatla, Halife ve Sultanla bu kadar çok meşgul olması sakıncalıdır. Şimdilik bunlardan hiç söz etmemek yüksek menfaatlerimiz gereğidir. Eğer maksat, bugünkü Halife ve Padişaha bağlılık ve sadakatten ayrılmadığını söylemek ve belirtmekse bu zat haindir. Düşmanların vatan ve millet aleyhine kullandıkları bir maşadır. Buna Halife ve Padişah deyince, millet onun emirlerine uyararak düşmanın emellerini yerine getirmek mecburiyetinde kalır. Hain veyahut makamının kudret ve yetkilerini kullanması yasaklanmış olan zat, zaten Padişah ve Halife olamaz. O halde ‘Onu tahttan indirip yerine derhal diğerini seçeriz demek istiyorsanız, buna da bugünün durum ve şartları elverişli değildir. Çünkü tahttan indirilmesi gereken zat, milletin yanında değil, düşmanların elindedir. Onun varlığını yok sayarak bir diğerine itaat etmek tasavvur ediliyorsa, bugünkü Halife ve Sultandan vazgeçmeyerek İstanbul’daki kabinesiyle bugün olduğu gibi makamında oturup faaliyetini devam ettireceğine göre, millet ve yüce Meclis, asıl gayesini unutup da halifeler davasıyla mı uğraşacaktır. Ali ve Muaviye devrini mi yaşayacağız? Özet olarak, bu konu geniş, nazik ve önemlidir. Çözümü, bugünün işlerinden değildir. Meseleyi kökünden çözmeye girişecek olursak, bugün içinden çıkamayız. Bunun da zamanı gelecektir”.⁹⁸

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere başkansız devlet formülü, saltanat taraftarlarının kurtuluş mücadelesine sekte vurmalarına engel olmak, milli mücadelenin bütünlüğünü bozmamak için bulunmuştur.⁹⁹ Kaldı ki, Mustafa Kemal Paşa’nın da belirttiği gibi “vakti geldiğinde”, yani kurutuluş savaşı kazanıldıktan sonra bir devlet başkanlığı makamı kabul edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey’in cumhuriyetin ilanı

97 Bkz., Atatürk, s.11.

98 Bkz., Atatürk, s. 385.

99 Sinem Şirin, Birinci Meclis Döneminde Yürütme Erki, 1. Bası, Legal Yayınevi, İstanbul 2017, s. 54.

aşamasında sergilediği tavırları eleştirirken de bu düşüncesini ortaya koyma fırsatı bulmuştur. Rauf Bey'in yönetim şeklinin cumhuriyet olarak kabul edilmesine yönelik tepkilerini değerlendirirken, kabul edilen hükümet modelinin zorunluluktan ve geçiş döneminden kaynaklandığının bilinmesi gerektiğini beyan etmiştir.¹⁰⁰ Kanaatimizce Mustafa Kemal Paşa başkansız devlet formülü ve meclis hükümeti sistemini, pratikten kaynaklanan bir zorunluluk olarak çok öncesinde kendi zihninde belirlemişti.

E. İstiklal Mahkemelerinin Kurulması

1921 Anayasası'nda yargı organı ile ilgili herhangi bir düzenleme yapılmadığını, Anayasa'da hüküm bulunmayan konularda ise yine Anayasa'ya aykırı olmamak kaydıyla 1876 Anayasası hükümlerinin yürürlükte olduğunu yukarıda belirtmiştik. Dolayısıyla 1876 Anayasası'nın yargı organı ile ilgili düzenlemeleri¹⁰¹ 1921 Anayasası döneminde de uygulanmıştır. 1921 Anayasası uygulamasında yasama organı her konuda sınırsız bir yetkiye sahip olduğu için yargılama alanında özel kanunlarla düzenleme yapma yolu seçilmiştir.¹⁰² İstiklal Mahkemeleri de bu kapsamda "özel mahkemeler" olarak kurulmuştur. 11 Eylül 1920 tarihinde kabul edilen 21 sayılı Kanun bu amaç doğrultusunda çıkarılmıştır. Anılan Kanun uyarınca 7 adet İstiklal Mahkemesinin kurulmasına, üyelerinin yasama organı tarafından atanmasına karar verilmiştir.¹⁰³ Bu mahkemelere Meclis tarafından ve Meclis içinden 21 üye seçilmiştir.¹⁰⁴ Takdir olunacağı üzere, üyeleri Meclis tarafından atanan bu mahkemeler kanuni hâkim ve yargı bağımsızlığı ilkelerine aykırılık oluşturmaktadır.¹⁰⁵ Fakat anılan mahkemelerin kararlarına karşı temyiz yasa yolu kabul edilmiştir. Bu doğrultuda

¹⁰⁰ Atatürk, s. 568.

¹⁰¹ 1876 Anayasası'nda yargı organı ve bağımsızlığı ile ilgili önemli düzenlemeler bulunmaktadır. Bu konuda bkz., Fatih Özkul, "Anayasalarımızda Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı", Ankara Barosu Dergisi, Y. 2016, S. 3, s. 216-217.

¹⁰² Gülden Çamurcuoğlu, 1921 Anayasası ve Egemenliğin Gelişimi, 1. Bası, Astana Yayınları 2016, s. 38.

¹⁰³ Seyfettin Aslan/Tahir Dünder, "Cumhuriyet Dönemi İstiklal Mahkemeleri", Mukaddime, S. 5, 2014, s. 28-29.

¹⁰⁴ Aslan/Dünder, s. 29-30.

¹⁰⁵ Hüseyin Şık, "1921, 1924 Anayasalarında Yargı Erki ve İstiklal Mahkemeleri", Genç Hukukçular Okumaları, <https://www.muhamrembalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimler/578.pdf>, s. 118-119, E. T. 25.02.2023.

Büyük Millet Meclisi, 7 Haziran 1920 tarihinde kabul ettiği 4 sayılı Kanunla geçici temyiz mahkemesi kurulması kararı almıştır. Ayrıca yasama organı anılan Kanunla, bu üst mahkemenin Ankara’da değil Sivas’ta faaliyet göstereceğini belirlemiştir.¹⁰⁶

F. Yönetim Biçimi Olarak Cumhuriyetin Kabul Edilmesi

1. Cumhuriyetin İlanı Öncesinde Atılan Adımlar

Cumhuriyetin ilan edilmesinden önce atılan iki adım önem arz etmektedir. Bunlardan birincisi, cumhuriyet ve millet egemenliği ile bağdaşmayan saltanatın kaldırılmasıdır.¹⁰⁷ İkinci önemli adım ise cumhuriyeti ilan edecek olan Büyük Millet Meclisi seçimlerinin yenilenmesidir. Anayasa’nın madde-i münferidesinde “ulaşılmak istenen gaye” şeklinde düzenleme altına alınan amaç kurutuluş savaşının kazanılmasıdır. Kurtuluş savaşının kazanılmasından sonra da milli hâkimiyetin tam olarak egemen kılınmasına karar verilmiş, bu doğrultuda 30 Ekim 1922 tarihinde kabul edilen 307 sayılı “Osmanlı İmparatorluğunun İnkıraz Bulup TBMM Hükûmeti’nin Teşekkül Ettiğini Dair Heyet-i Umumiye Kararı” ile bu düşünce güvence altına alınmıştır. Anılan kararlar, yeni kurulan Türkiye Hükûmeti’nin Osmanlı İmparatorluğu’nun karşılığı ve milli sınırlar dâhilinde onun varisi olduğu açık bir şekilde ilan edilmektedir.¹⁰⁸

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Cumhuriyetin ilan edilmesi yolunda atılan ilk adım, milli egemenlik ilkesine uymayan, şahsi hâkimiyet anlayışına dayanan saltanat rejiminin kaldırılmasıdır.¹⁰⁹ Yasama organı tarafından 2 Kasım 1922 tarihinde kabul edilen 308 sayılı “Türkiye Büyük Millet Meclisininin Hukuk-u Hâkimiyet ve Hükûraninin Müessi-i Hakikisi Olduğuna Dair Heyet-i Umumiye” kararında bu hususun bir kez daha vurgulandığı görülmektedir. Anılan kararda, “*Türkiye Halkı, hâkimiyet-i Şahsiyeye Müstenit olan İstanbul’daki şekl-i hükûmeti, 16 Mart 1336*

¹⁰⁶ **Tanör**, s. 243-244.

¹⁰⁷ Süreç hakkında bkz., Betül **Aslan**, “Saltanat’ın Kaldırılmasının İstanbul’daki Yankıları”, *Belleken*, C. 55, S. 245, 2002, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/977848>, s. 98-103, E. T. 27.02.2023.

¹⁰⁸ Karar metni için bkz., Suna **Kili**/Şeref **Gözübüyük**, *Türk Anayasa Metinleri*, 1. Bası, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 98; **Tanör**, s. 278.

¹⁰⁹ Seher **Boykoy**, “Saltanatın Kaldırılmasının Türk Basımına Yansımaları”, *Atatürkçü Bakış*, C. 1, S. 2, 2002, s. 53.

(1920) dan itibaren ve ebediyen tarihe müntakil addeylemiştir. ” düzenlemesi yer almaktadır.¹¹⁰ Ancak dikkat edilmesi gereken nokta, anılan düzenlemeler ile birlikte saltanat kaldırılırken hilafetin kaldırılmamış olmasıdır. Karara ilişkin düzenlemenin devamında, hilafetin halen Osmanlı Ailesi'ne ait olduğu ve Halifenin de bu Ailenin içinden yasama organınca seçileceğinin belirtildiği anlaşılmaktadır. Gerçekten de ilgili düzenleme, “*Hilafet, hanedan-ı ali Osman'a ait olup, Halifeliği Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlaken erşet ve eslah olanı ıntıhap olunur. Türkiye Devleti, makam-ı Hilafetin istinatgâhidir.*” biçimindedir. Dolayısıyla hilafet ve saltanat aynı anda kaldırılmamış, öncelik saltanata verilmiş olmaktadır.¹¹¹ Bu yöntem ile yasama organında bulunan hilafet ve saltanat yanlısı üyeler ile toplumdan gelebilecek tepkilerin önlenmesi amaçlanmıştır.¹¹² Mustafa Kemal Paşa'nın bu süreç içerisinde yasama organında yapmış olduğu şu konuşma çok dikkat çekicidir.

“Bu bir emr-i vakidir. Mevzu-i bahs olan; millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele zaten emr-i vaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, behemahal olacaktır. Burada içtima edenler, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse, fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir.”¹¹³

Anlaşılabacağı üzere Mustafa Kemal Paşa, meclis üyeleri ve toplum içerisinde bulunan saltanat taraftarlarına gözdağı vermekte, konunun tartışmaya dahi açık olamayacak kesinlikte olduğunu vurgulamaktadır. Yasama organında saltanatın kaldırılması ile ilgili karar alınırken bazı milletvekillerinin açık oy ve sayım istemiş olmasına rağmen, bu istek görmezden gelinmiş ve kararın oybirliği ile alındığı ilan edilmiştir.¹¹⁴ Devam eden süreçte 15 Nisan 1923 tarihinde Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda değişikliğe gidilmiş, saltanatın kaldırılmasına ilişkin karara basın veya sözlü

110 **Tanör**, s. 238.

111 **Tanör**, s. 226.

112 Ali Fuat **Cebesoy**, *Siyasi Hatıralar*, C. I, 1. Bası, Vatan Neşriyat, İstanbul 1957, s. 138; **Eren**, s. 108.

113 Bkz., **Atatürk**, s. 386. Ayrıca bkz., **Tanör**, s. 286.

114 **Tanör**, s. 282; **Eren**, s. 108.

yollarla karşı çıkmak vatan hainliği suçu kapsamına alınmış ve cezasının da idam olduğu belirtilmiştir.¹¹⁵

Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından saltanatın kaldırılmasından sonra, 4 Kasım 1922 tarihinde Sadrazam Tevfik Paşa başkanlığında son toplantısını yapan Osmanlı Hükûmeti aynı gün istifa etmiştir.¹¹⁶ Ayrıca 7 Kasım tarihinde Babıali'deki devlet daireleri tahliye edilmiş, Osmanlı Devleti'nin resmi gazetesi Takvim-i Vekayi'nin yayımının durdurulması kararı alınmıştır.¹¹⁷ Saltanat kaldırılıp halifelik kaldırılmadığı için, halen halifelik makamında bulunan Sultan Vahdettin, yaşam hakkına ve hürriyetine karşı baskı yapıldığını ileri sürerek 17 Kasım'da İstanbul Limanında bekleyen İngilizlere ait zırhlı savaş gemisine iltica etmiştir.¹¹⁸ Bu gelişme sonrasında 19 Kasım'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, aldığı karar ile Halifelik Makamına Osmanlı İmparatorluğu Velihtı Abdülmecit Efendi'yi seçmiştir.¹¹⁹

2. Cumhuriyetin İlan Edilmesi

Gelinen aşamada kurtuluş savaşı Büyük Millet Meclisi tarafından kazanılmış, Saltanat kaldırılmış, hilafet makamının ise Türkiye Devleti'ne ait olduğuna dair karar alınmıştır. Ancak bu aşamada da ilk Meclisin üyeleri arasında, kabul edilecek reformlar konusunda görüş ayrılıkları yaşanmaktadır.¹²⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünü yapmış olduğu ve üyelerinin çoğunluğu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu üyelerinden oluşan "Birinci Grup" reformcu ve inkılapçı bir yol izlediği halde,

¹¹⁵ Haluk Şengül, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk Çıkardığı Kanunlardan Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve Uygulamaya Konulması", Vakanüvis, S. 5 (TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı), 2020, s. 154; Tanör, s. 282.

¹¹⁶ Abdurrahman Bozkurt, İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi, 1. Bası, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 948-960; Eren, s. 108.

¹¹⁷ Bkz., <https://islamansiklopedisi.org.tr/takvim-i-vekayi>, E.T. 3.4.2023; Eren, s. 109.

¹¹⁸ Bülent Bakar, "Esaretten Kuruluş: İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u Tahliyesi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 23, 2009, s. 17-20; Eren, s. 108.

¹¹⁹ İdris Yücel, "Fransız Belgelerinde Son Halife Abdülmecit ve Türkiye'de Hilafetin Kaldırılması", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 61, 2017, s. 472-473; Tanör, s. 274-278.

¹²⁰ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., İbrahim İnci, "Cumhuriyet Düşüncesi İle İlgili Gelişmeler ve Cumhuriyetin İlanına Yönelik Tepkiler", Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 4, 2019, s. 340-345.

öncülüğünü Kazım Karabekir Paşa'nın yaptığı "İkinci Grup" daha muhafazakâr bir çizgiyi takip etmektedir.¹²¹ Meclis çatısı altında önemli mücahedelelere girişen bu Grupların oluşumunu Mahmut Goloğlu şu şekilde açıklamaktadır:

"85 sayılı Anayasayı sultanlığı ve halifeliği kaldırmaya, hatta komünizmi yerleştirmeye, diktatörlüğü benimsemeye doğru bir gidiş gibi kabullenenler olmuştu. Bu anlayışın yarattığı kuşku ise, özellikle sınır bölgesi şehirlerde, tarih boyunca Rus saldırısına uğramış Erzurum ile Trabzon'da kendini gösterdi. Erzurum Müdafai Hukuk Cemiyeti yöneticiliğinden istifa etmiş olanlar, eski başkan ve mebus Hoca Raif Efendinin öncülüğünde (Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafai Hukuk) adlı yeni bir cemiyet kurdular. 85 sayılı Anayasa ile geleceği sanılan ve gelmesinden korkulan komünizme karşı savunmayı amaç edindiler ve bunu cemiyetin tüzüğünde de belirttiler. Sivas Kongresi Kararları'nın çalışmalarında esas alınacağını açıkladılar... Olayı duyunca Mustafa Kemal Paşa, hemen Kazım Karabekir Paşa'ya bir telgraf çekerek, 85 sayılı Anayasa'nın devlet düzenine herhangi bir değişiklik getirmediğini bildirdi ve Erzurumlular'ın bu yeni teşebbüsten vazgeçmelerini istedi. Mustafa Kemal Paşa, bu yönelişte güçlenmek için kendi düşüncesinde olan mebusları bir araya toplamış, bir grup haline getirmiş ve Kazım Karabekir Paşa'nın tarafsız kalması hususundaki ısrarlı isteklerine rağmen Gurubun başkanı olmuş, Gurubun kuruluşunu bir yazı ile Meclis Başkanına bildirmişti. Böylece, Büyük Millet Meclisindeki ilk gurup (Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Gurubu) adı ile kurulmuş oldu. İlk kurulan gurup olduğu için de, daha çok (Birinci Grup) diye anıldı. 23 Mayıs 1921 günlü genelge ile yurdun her yanına duyuruldu... Bütün bunlar olup biterken, Birinci Gurup dışında kalmış olan mebuslarda da bir derlenip toparlanma, birbirlerine yanaşma ve sokulma başladığı görüldü. Trabzon Mebusu Ali Şükrü, Mersin Mebusu Selahaddin, Samsun Mebusu Emin, Kayseri Mebusu Ahmet Beylerin önderliklerinde bir araya gelen bu mebuslar da başka bir grup kurdular, onlar da kuruluşlarını resmen Meclis Başkanlığına bildirdiler ve sıraya göre ikinci kurulan Gurup olduklarından (İkinci Gurup) diye anıldılar."¹²²

¹²¹ Sabahattin **Selek**, Anadolu İhtilali, 1. Bası, Cem Yayınevi, İstanbul 1976, s. 220-240.

¹²² Mahmut **Goloğlu**, Cumhuriyete Doğru, 1. Bası, Başnur Matbaası, Ankara 1971, s. 162-165. Ayrıca bkz., Kazım **Karabekir**, İstiklal Harbimiz, 1. Bası, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s. 17-19.

Mustafa Kemal Paşa, yasama organında ortaya çıkan bu çatışmanın karar alma sürecini zorlaştırdığı düşüncesinden yola çıkarak 1 Nisan 1923 tarihinde Meclis çatısı altında gerçekleştirilen toplantıda seçimlerin yenilenmesi yönünde karar (teccid-i intihabat) alınmasını sağlamıştır.¹²³ 1921 Anayasası'nda bulunan madde-i münferide uyarınca, anılan kararın yasama organı üyelerinin üçte iki çoğunluğu ile alınması gerektiği halde, gruplaşmalar yüzünden nitelikli çoğunluk sağlanamadığından ilgili karar basit çoğunlukla alınmıştır.¹²⁴ İkinci Meclis için yapılan seçimlerin sonucunda, Mustafa Kemal Paşa'nın önderlik ettiği Birinci Grup büyük bir çoğunlukla seçimleri kazanmış ve yeni Meclis, 11 Ağustos 1923'ten itibaren cumhuriyetin ilanı yönündeki çalışmalarına başlamıştır.¹²⁵

Yeni Meclisin göreve başlamasını müteakip, cumhuriyetin ilan edilmesi ve bu doğrultuda bir cumhurbaşkanlığı makamı oluşturulması için 29 Ekim 1923 tarihli 364 sayılı "Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Açıklanarak Değiştirilmesine Dair Kanun" kabul edilmiştir. Dolayısıyla cumhuriyetin kabul edilmesi bir anayasa değişikliği ile gerçekleşmiş olmaktadır. Anılan değişiklikte birlikte Anayasa'nın birinci maddesine "*Türkiye Devletinin şekli hükûmeti Cumhuriyettir.*" ibaresi dâhil edilmiştir. Görüleceği üzere cumhuriyet, Türkiye Devleti'nin "hükûmet şekli" olarak kabul edilmektedir.¹²⁶ Sonraki Anayasalarımızda ise cumhuriyet bir "devlet şekli" olarak kabul görecektir.

Yine Anayasa'da yapılan değişiklik ile birlikte bir cumhurbaşkanlığı makamı oluşturmanın yanında, hükûmetin kuruluş yönteminde de değişikliğe gidilmiştir. Anayasa'nın 11. maddesindeki düzenleme uyarınca "*Türkiye Cumhurbaşkanı, Devletin başıdır. Bu sıfatla, gerek gördüğü takdirde, Meclise ve Bakanlar Kuruluna başkanlık eder.*" Anayasa'nın 11. maddesinde yapılan bu değişiklik, çalışmanın bir sonraki başlığında üzerinde duracağımız üzere 1921 Anayasası'nda kabul edilen meclis hükûmeti sisteminden bir sapmaya gidildiğinin ilk işareti niteliğindedir. Anayasa'nın devam eden 12. maddesi uyarınca da, "*Başbakan, Cumhurbaşkanından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer Bakanlar ise, Başbakan tarafından aynı şekilde Meclis üyeleri arasından seçildikten*

¹²³ Eren, s. 109; Tanör, s. 282.

¹²⁴ Tanör, s. 282.

¹²⁵ Hamza Eroğlu, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 19, S. 56, 2003, s. 435-440; Tanör, s. 283.

¹²⁶ Zehra Odyakmaz/Ümit Kaymak, Anayasa Hukuku, 22. Bası, Kuram Yayınları, Kocaeli 2018, s. 14.

sonra; Bakanlar Kurulu Cumhurbaşkanını tarafından Meclis'in onayına sunulur.” Görüleceği üzere 11 ve 12. maddelerde yapılan değişiklikler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, hükûmetin atanma usulünün parlamenter hükûmet sisteminin temel ilkeleriyle uyum sağladığı anlaşılmaktadır.

Cumhuriyetin ilan edilmesinden önce saltanat kaldırdığı halde, doğabilecek tepkilerden çekinildiği için hilafetin kaldırılmadığına yukarıda değinmiştik. Hilafetin kaldırılması, cumhuriyetin ilanından sonra 3 Mart 1924'te çıkarılan 432 sayılı “Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memalik-i Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun” ile gerçekleştirilmiştir. Anılan Kanunla, başta Abdülmecit Efendi ve Osmanlı Ailesine dâhil olan kişilerden olmak üzere 155 kişinin ülke sınırları dışına çıkarılmasına karar verilmiş, bu doğrultuda ilgili kişiler 5 Mart 1924 sabahında ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır.¹²⁷ Bu noktadan sonra, cumhuriyete geçilmesi ile birlikte yapılacak olan inkılapların yolu tamamen açılmış olmaktadır.¹²⁸

III. 1921 ANAYASASI UYGULAMASINDA, MECLİS HÜKÛMETİ SİSTEMİ BAĞLAMINDA YASAMA VE YÜRÛTME ORGANLARI ARASINDAKİ İLİŞKİLERE YÖNELİK BAZI TESPİTLER

A. Kuvvetler Birliği İlkesinin Uygulanması

Kurtuluş savaşının sürdürüldüğü dönemde temel özellikleriyle meclis hükûmet sistemi benimsenmiş olsa da uygulamada anılan modelden önemli sapmalar olduğu görülmektedir.¹²⁹ Öncelikle bu süreçte kuvvetler birliği ilkesinin kabul edilmiş olması, yasama organının yürütme organının görev alanına giren işleri bizzat kendisinin yaptığı şeklinde yorumlanmamalıdır.¹³⁰ Büyük Millet Meclisi'nde, kabul edilecek yeni hükûmet sistemi üzerinde tartışmalar yapılırken bazı üyeler, yürütme organına ait işlerin de bizzat ilgili meclis komisyonlarınca yerine getirilmesi gerektiği fikrini ortaya atmıştır. Aslında bu fikir meclis hükûmet sistemi modeline

¹²⁷ Tanör, s. 285-287; Arsel, s. 43.

¹²⁸ Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, 10. Bası, Yapı Kredi Yayınları İstanbul 2002, s. 147.

¹²⁹ Özbudun, s. 66.

¹³⁰ Özbudun, s. 67.

uygun düşmektedir. Örneğin, anılan fikri savunan Afyon Karahisar Milletvekili Mehmet Şükrü Bey yasama organında şu konuşmayı yapmıştır:

*“Komisyon başkanlarıyla (Meclis) Başkanlık Divanı önemli meselelerde birleşerek karar vermek ve komisyonlar Divan başkanlarıyla Genel Kurula karşı sorumlu olmak en kestirme ve en uygun bir hareket tarzı olur.”*¹³¹

Kabul görmeyen bu öneriye karşı, Lâyiha Komisyonu Başkanı Celâleddin Arif Bey ise şu şekilde cevap vermiştir:

*“İşin içinde bir sorumluluk meselesi mevcut olduğu için o tavrı o şekilde kabul edemedik ve kabul etmek de bizim için imkânsızdı. Çünkü bir mesele ortaya atıldığı zaman onun sorumluluğunu yüklenecek ve o sorumluluğun kendisine yükleyeceği yükten çekinmeyecek bir kişiye ihtiyaç görülür. Eğer kararlar komisyon tarafından alınacak olursa o sorumluluğu kim yüklenecek, komisyon mu? Komisyon üyeleri Genel Kuruldan arzu ve hevesleriyle ayrılmış birtakım kişilerdir ve bu kişilere biz ne gibi bir sorumluluk yükleyebiliriz? Siyasi ve cezai sorumluluğu ancak kişinin uhdesine yükleyebiliriz. Fakat bir komisyon üyelerinin tümünün üzerine aynı şekilde sorumluluk yüklemek gayet güçtür, olamaz.”*¹³²

Benzer konudaki görüşmelerde bazı mebuslar, yürütme organında görev alan vekillerin, yürütme organına ilişkin işlerde ilgili meclis komisyonuna danışmaları zorunluluğunun getirilmesini talep etmiş, fakat bu öneri de kabul görmemiştir.¹³³ İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanununun 3. maddesindeki *“her vekil deruhte ettiği umurun ifasında mensup olduğu encümenin rey-i istişarisini alabilir.”* hükmü gereğince, yürütme organının alanına giren işlerde, yasama organına danışıp danışmama konusundaki takdir yetkisi bütünüyle ilgili vekilin kendisine aittir. Yürütmeyle ilgili işlerde, yasama organına danışılmadan işlem yapılmaması kuralının zorunlu olması gerektiğine yönelik düşünceyle ilgili ilk konuşmayı, Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Bey söz alarak şu şekilde yapmıştır:

¹³¹ Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 3, İçtima 8, s. 52-53.

¹³² Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 1, İçtima 8, s. 157.

¹³³ Ayşe Yaman **Kaplan**, “Yürütme Organının Kanun Yapım Sürecine Etkisi Bakımından Türk Anayasalarının Karşılaştırılması”, Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 1, S. 12, 2011, s. 121.

“Eğer bunlar (vekiller) meclise karşı sorumlu olacaklarsa bu gibi kayıtlamalara lüzum yoktur. Komisyonlardan görüş almak zorunluluğu kesin şekilde yüklenir ve komisyonlarca alınacak karara fikren vekil muhalif olursa, mecliste kendi görüşüne aykırı bir fikri savunma ve neticesinde sorumluluğa maruz kalmak ihtimali vardır.”¹³⁴

Yine bu konu ile ilgili olarak Celâleddin Arif Bey düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Bazı... önemli meselelerde vekil olan zat aydınlatılmasını isteyebilir. Onun için komisyona başvurur ve komisyondan... kendisine yapılacak olan uyarıları dinler; bunun gereğine uyup uymamak, kendisine düşecek sorumluluğu ortadan çıkarabilir.”¹³⁵

Bu tartışmalardan da anlaşılacağı gibi, ilgili komisyona danışıp danışmama meselesi tamamen icra vekili üyenin takdirine bağlı bir husus olarak kalmaktadır. Ayrıca danışılması halinde de komisyon görüşünün bir bağlayıcılığı veya üstünlüğü bulunmamaktadır. Milletvekili komisyonun görüşüne uymadığı takdirde, siyasal sorumluluk gereği yasama organı tarafından üyeliğinin düşürülmesine karar verilebilecektir. Görüleceği üzere bu kabul, parlamenter hükûmet sisteminde bulunan bakanların siyasal sorumluluğu mekanizmasını yansıtmaktadır.¹³⁶

1921 Anayasası'nın 8. maddesinde yer alan yasama organının yürütmeyle ilişkin işlemlerinde vekillere “veçhe tayin” edebileceği (yön gösterebileceği) düzenlemesinin pratikteki uygulaması belirsiz kalmıştır.¹³⁷ Yasama organında konuyla ilgili görüşmelerde söz alan Amasya Milletvekili Ömer Lütfi Bey, bu ibarenin ne anlama geldiğini, yasama organının icra vekillerini yürütme organı ile ilgili işlemin yapılmasından önce mi yoksa sonra mı denetleyebileceği yönünde soru sormuş, ancak Anayasa Komisyonunca bu soruya tatmin edici bir cevap verilmemiştir.¹³⁸ Yine yasama

¹³⁴ Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 1, İçtima 8, s. 158.

¹³⁵ Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 1, İçtima 8, s. 157-174.

¹³⁶ Parlamenter hükûmet sisteminde bakanların siyasal sorumluluğu hakkında bkz., Ferhat Uslu, Türkiye'de Hükümet Sistemi Tartışmaları ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yasama ve Yürütme Organları Arasındaki İlişkiler, Filiz Kitabevi, 2. Bası, İstanbul 2022, s. 123-139.

¹³⁷ Tanör, s. 275.

¹³⁸ Tanör, s. 275.

organında yapılan görüşmelerde bazı üyeler, meclisin yürütmeye ilişkin görevi tanımının bir anlamı bulunmadığını, icra vekillerinin komisyondan görüş alma ihtiyacı duymadıklarını, komisyonun kendilerine yönelttiği görüşme taleplerine dahi cevap vermediklerini, ayrıca yürütme organının görev alanına giren herhangi bir işlemin de bu güne kadar yasama organına havale edilmemiş olduğunu, icra vekillerinin yapacakları işlerden önce yasama organına danışmadan hareket etmek suretiyle karar aldıklarını ifade etmiştir.¹³⁹

Bu bilgiler ışığında uygulamadan, esas itibarıyla yürütme organına ait işlerin yasama organı tarafından değil İcra Vekilleri Heyeti tarafından yerine getirildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.¹⁴⁰ Ayrıca Birinci Büyük Millet Meclisi zamanındaki uygulamalar da bu hususu doğrulamaktadır. Yasama organı, kendisine sunulan birçok düzenlemeyi, “*alehusul muamele-yi resmîyenin ifasından ibaret bir muamele-yi icraiye*” oldukları gerekçesiyle işleme koymamıştır.¹⁴¹ Konya bölgesinde başlayan ayaklanmaların sebeplerini ve faillerini araştırmak üzere Meclis tarafından beş milletvekilinin görevlendirilerek anılan bölgeye gönderilmesine yönelik önerinin görüşülmesi sırasında, dışişlerinden sorumlu İcra Heyeti Üyesi Cemil Bey, görevlendirilen vekillerin sadece “irşad” gayesiyle bölgeye gidebileceğini, bu vekillerin özel bir yönetim ve işlem yapabilme yetkisini haiz oldukları kabul ediliyor ise bu kabulün yerel görevlilerin ve bu doğrultuda İcra Vekilleri Heyetinin sahip olduğu yetkilerle çatışacağını, bu konuda İcra Vekilleri Heyetinde görev alan üyelerin mesuliyet kabul etmeyeceklerini dile getirmiş, yasama organı da bu açıklamalar doğrultusunda gönderilecek olan heyetin, yürütmenin görev alanına giren işlere karışmamak kaydıyla ve sadece danışma kurulu niteliğinde görevlendirilmesi yönünde karar almıştır.¹⁴²

Yürütme organında görev alan memurların atanmaları veya atanmaları sonrasındaki onay işlemlerinin Meclis tarafından yapılması yönündeki

¹³⁹ Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 6, İçtima 113, s. 349-350; C. I, İçtima 16, s. 316-317.

¹⁴⁰ Serdar **Narin**, “Türk Anayasa Hukukunda Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde ve 1921 Anayasası’nda İcra Vekilleri Heyeti”, *Bilgi*, S. 24, 2022, s. 504.

¹⁴¹ Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 1, İçtima 16, s. 316-317.

¹⁴² Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 1, İçtima 17-18, s. 334-346; 348-349.

öneriler de yasama organınca kabul görmemiştir. Örneğin, yazılı neşriyat ve haber alma genel müdürünün atanma işleminin yasama organı tarafından tasdik edilmek suretiyle yapılması esası önerilmiş, ancak söz konusu öneri, bu durumun “icra reisinden mesuliyet almak” anlamına geleceği, dolayısıyla sorumluluk ilkesine aykırılık teşkil edeceği gerekçesiyle reddedilmiştir. Bunun üzerine yazılı neşriyat ve haber alma genel müdürünün doğrudan İcra Vekilleri Heyetinin alacağı karar gereğince göreve getirilmesi esası benimsenmiştir.¹⁴³ Benzer şekilde, Sivas'ta kurulan geçici temyiz mahkemesinin başkan, üye ve savcılarına ait atamaların yasama organı tarafından tasdik edilmesi ya da söz konusu görevlendirmelerde ilgili komisyonunun görüşünün alınması yolundaki öneriler de benimsenmemiştir.¹⁴⁴ Kamu görevlilerinin atanmaları veya görevden alınmaları bağlamında yapılan işlemlerin sebeplerinin yasama organına bildirilmemesinin nedeni hakkında verilen bir soru önergesine ise Mustafa Kemal Paşa şu şekilde cevap vermiştir:

“...azil ve tayin keyfiyeti etrafında Meclis görüşme ve tartışmaların cereyan etmesi, Meclisin önemli görüşmelerine engel olacak derecede büyük bir zaman kaybettireceği gibi, Meclisin azil ve tayinler hakkında kararlar alması, asıl sorumlu olan Heyet-i Vekilenin sorumluluğunun ortadan kalkmasına sebep olacağı ve Meclis, isabetsiz ve kanunsuz gördüğü her türlü iş ve konularda vekillerinden her an ve zaman istizaha yetkili olduğu cihetle, Meclisin bütün hükümet işleri için tevkil ettiği vekillerini bu hususta serbest bırakarak doğacak sonuca göre onları sorumlu tutmaları Heyet-i Vekilece daha tabii gibi mütalâa edilmiştir.”¹⁴⁵

Aynı konu 1921 Anayasası'nın görüşülmesi sırasında da tartışılmıştır. Bazı milletvekilleri, Kanun-i Esasi hükümleri uyarınca Padişahın kendi iradesine bağlı olan tüm işlemlerin bizzat yasama organı tarafından yapılması gerektiği konusu üzerinde durmuştur. Mustafa Kemal Paşa ise bu görüşe karşı verdiği cevapta, yasama organının böylesine bir görevi üstlenemeyeceğini ifade ederek şu şekilde beyanda bulunmuştur:

143 Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 2, İçtima 25, s. 123-124.

144 Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 2, İçtima 22, s. 39; 53-57.

145 Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 4, İçtima 76, s. 397-398.

“Çünkü bu kayd-ü şartla ihtimal ki bu dakikadan itibaren ben de dâhil olduğum halde Heyet-i Vekile vazifesinde devam edemez. Bu kayd-ü şart tahtında mesuliyet deruhte edemez.”¹⁴⁶

Yine konuya ilişkin bir diğer örnek, Mebus İsmail Naim Bey’in dışişlerinden sorumlu İcra Vekili Üyesi ile ilgili, yürütmeye ilişkin işlemlerde yasama organının devre dışı bırakılmış olmasının Meclisin kuruluş gayesini baştan anlamsız hale getirdiği konulu gensoru önergesidir. Gensoru şu şekilde sunulmuştur:

“Büyük Millet Meclisi bütün önemli işlere el koymuş olup, vekiller Meclis kararının tenfizine memur olduklarına göre, savaş ve barış gibi önemli meselelerin Meclis kararı ile lüzumu meydanda iken, Heyet-i Vekile, Ermenistan’a taarruz ve Ermenistan’la barış meselelerinde Meclisi seyirci durumuna düşürmüştüğü gibi, bugün doğu dünyası politikasının merkezi olan Moskova’ya yeniden bir büyükelçi gönderilmesi teşebbüsleri, yüce Meclisinizin görüşü alınmaksızın ve bundaki lüzum ve zorunluluk Meclise izah edilmeksizin yapılmıştır.”¹⁴⁷

Benzer bir olay yasama organının 31 Ocak 1921 tarihinde gerçekleştirdiği birleşimde de yaşanmıştır. Yasama organındaki kimi mebuslar, İngiltere’ye temsilci gönderilmesi ile ilgili olarak İstanbul Hükümeti ile sürdürülen muhaberelelerin, yasama organının onayına sunulmasından önce müstakil bir komisyonda değerlendirilmesini talep etmiş, icra vekillerinin söz konusu yazışmaları kendi takdirleri doğrultusunda yürütmesini eleştirmiştir. Bu talebe karşılık olarak İcra Vekilleri Başkanı, sunulan önergenin İcra Vekilleri Heyetine itimatsızlık anlamına geldiğini belirtmiş ve yasama organından güvenoyu istemiştir. Yapılan oylamada oybirliği ile güvenoyu alınmıştır.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 5, İçtima 32, s. 243-245.

¹⁴⁷ Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 5, İçtima 32, s. 302-303.

¹⁴⁸ Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 8, İçtima 141, s. 26-27; 32.

Yukarıda sunulan örneklerden de anlaşılacağı üzere, Birinci Büyük Millet Meclisi döneminde egemenlik yetkilerinin kullanımında bir “kuvvetler birliği” uygulaması görülmemiştir.¹⁴⁹ Yürütme organının görev alanına giren işlemler yasama organı eliyle değil Heyet’i Vükela tarafından yerine getirilmiş ve bu uygulamayı dönüştürmeye yönelik girişimler sonuçsuz kalmıştır. Anayasa’da düzenleme altına alınan, Meclisin yürütme organı ile ilgili işlemlerde yön göstermesi, bu tür işlemlerin yapılmasından önce yasama organında oluşturulacak komisyonlara danışılması esasları pratikte uygulanmamıştır.¹⁵⁰ İcra vekillerinin kendi alanlarına giren işlemlerde, yetki istemekte ve kullanmakta kararlı davrandıkları görülmektedir. Dolayısıyla, yasama organının yürütme organının yapacağı işlemleri etkilemesi, ancak siyasi sorumluluğu harekete geçirerek vekilleri görevden alması suretiyle mümkün olabilecektir. Bu usulün ise parlamenter sistemdeki bakanların görevden alınmalarına ilişkin yöntemden bir farkı bulunmamaktadır. Bununla birlikte Anayurt, kuvvetler birliği ilkesinin uygulanması kapsamında 1921 Anayasası hükümleri ile benimsenmiş olan hükümet sistemini, “Parlamento Ağırlıklı Karma Hükümet Sistemi” olarak değerlendirmektedir. Yazar, 1921 Anayasası’nda yargı organı ile ilgili düzenleme bulunmaması sebebiyle bu konuda 1876 Anayasası’nın yargı bağımsızlığına ilişkin hükümlerinin geçerli olması nedeniyle, yasama ve yürütme birlikteliğinin olduğu her sisteme mutlak surette kuvvetler birliği denemeyeceğini, bu ihtimalde meclis hükümeti sisteminin karma bir sistemi karşıladığını düşünmektedir.¹⁵¹

B. Meclis Başkanı

Birinci Büyük Millet Meclisi döneminde parlamenter hükümet sistemindeki örneğe benzer bir devlet başkanlığı makamının bulunmadığına yukarıda değinmiştik. Ancak Büyük Millet Meclisi Reisi, normalde bir devlet başkanının elinde tuttuğu bazı yetkilere sahip durumdadır.¹⁵² 1921 Anayasası’nın 9. maddesindeki düzenleme uyarınca, “*Büyük Millet Meclisi Heyet-i Umumiyesi tarafından intihap olunan reis, bir intihap devresi*

¹⁴⁹ Kaplan, s. 121-122; Narin, s. 504.

¹⁵⁰ Tanör, s. 277; Narin, s. 504.

¹⁵¹ Ömer Anayurt, Anayasa Hukuku Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar), 3. Bası, Seçkin Yayınevi, Ankara 2020, s. 444.

¹⁵² Fatih Özkul, 2017 Anayasa Değişikliği Sonrasında 1982 Anayasası’nda Cumhurbaşkanı ve Sorumluluğu, 1. Bası, Yetkin Yayınevi, Ankara 2020, s. 18.

zarfında Büyük Millet Meclisi Reisi'dir. Bu sıfatla Meclis namına imza vazına ve Heyet-i Vekile mukarreratını tasdike salâhiyettardır. İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler. Ancak, Büyük Millet Meclisi Reisi, Vekiller Heyetinin de reis-i tabîsidir."

Düzenlemede belirtilen yasama organı adına imza salahiyeti, pratikte devletin temsil edilmesi demektir. Yine yürütme organınca yapılan bazı kararlarının onaylanması da parlamenter hükûmet sistemlerinde devlet başkanına tanınmış olan yetkiler arasında yer almaktadır.¹⁵³ Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta şu sözleriyle Meclis Başkanının pratikte nasıl çalıştığını açıklamaktadır:

*"Devlet Başkanlığından bahsetmeksizin onun görevini fiilen Meclis Başkanına yaptırıyorduk. Fiiliyatta, Meclis Başkanı ikinci başkandı. Hükûmet vardı. Fakat Büyük Millet Meclisi Hükûmeti adını taşırdı. Kabinine sistemine geçmekten çekiniyorduk. Çünkü saltanatçılar, hemen Padişahın yetkisini kullanması gerektiğini ortaya atacaklardı."*¹⁵⁴

Devam eden süreçte bir kanun değişikliği yapılarak icra vekillerinin, Meclis Başkanının göstereceği üyeler içinden görevlendirilmesi esas kabul edilmiştir. Söz konusu değişiklik ile birlikte, hükûmetin oluşum şekli parlamenter sistemdeki ilkeye yaklaştırılmıştır.¹⁵⁵ Büyük Millet Meclisi'nin ilk günlerinde Mustafa Kemal Paşa hükûmetin kurulmasına ilişkin önerisinde, Meclis Başkanının sorumluluğuna şu şekilde değinmiştir:

*"Bu halde yüce Meclisinize başkanlık eden zatın...icraya ait meselelerde diğer sayın üyeler (Vekiller Heyeti üyeleri) gibi Genel Kurul nezdinde tamamen mesul olması zorunludur... Bu mesuliyet, hem yüce Meclisinizdeki, hem Vekiller Heyetindeki başkanlık makamının ikisine birden sâridir."*¹⁵⁶

Görülebileceği üzere, 1921 Anayasası döneminde fiilen uygulanan devlet başkanlığı ile parlamenter hükûmet sisteminde kabul edilen devlet başkanlığı arasındaki tek fark, meclis başkanının sorumlu, parlamenter

¹⁵³ Burhan Kuzu, "Parlamenter Rejimde Devlet Başkanının Konumu ve 1961-1982 Anayasalarında Durum", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 53, S. 1-4, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/96013>, s. 37-41, E.T. 04.04.2023.

¹⁵⁴ Bkz., Atatürk, s. 567.

¹⁵⁵ Emre Gezer, "1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun Yapımı Bağlamında TBMM'nin Kurucu Sıfatı", Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, S. 51, Y. 13, 2022, s. 516.

¹⁵⁶ Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 1, İçtima 2, s. 31.

hükûmet sistemindeki devlet başkanının ise sorumsuz olması yönündedir.¹⁵⁷

C. İcra Vekilleri Reisi ile İcra Vekillerinin Konumları ve Güçleri

İcra Vekilleri Reisinin konumu ve kabine üzerindeki gücü 14 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen “384 sayılı Heyet-i Vekile Reisinin Vazife ve Mesuliyetleri Hakkında Heyet-i Umumiye Kararı” ile daha da güçlendirilmiştir.¹⁵⁸ Anılan karar uyarınca, “*Heyet-i Vekile Reisinin İcra Vekilleri Heyetiyle Büyük Millet Meclisi arasında vasıta ve vekillerinin merci-î istişarîsi olduğu, vezaif-i müşterekeden reisin vekillerle beraber mesul bulunduğu*” esası kabul edilmiştir. Anlaşılacağı üzere bu yöntem ile bir sonraki başlık altında inceleyeceğimiz kolektif sorumluluk ilkesi ifade edilmekte, ancak en önemlisi İcra Vekilleri Reisine, İcra Vekilleri Heyeti ve Büyük Millet Meclisi arasında iletişim kurma görevi verilmektedir. Başka bir ifadeyle İcra Vekilleri Reisi, vekillerin danışma mercii konumuna getirilmek suretiyle parlamenter hükûmet sisteminde bulunan başbakana yaklaştırılmış olmaktadır.¹⁵⁹ Karardaki “vasıta” olmak ibaresi, İcra Vekilleri Heyetine ait olan görüşlerin yasama organı önünde savunulması ve vekiller arasında koordinasyon sağlanması şeklinde yorumlanabileceğinden, anılan değişiklik ile İcra Vekilleri Reisi yürütme organının fiili anlamdaki lideri konumuna getirilmiş olmaktadır.¹⁶⁰ Bu bilgilerden yola çıkıldığında, 1921 Anayasası uygulamasında, adı devlet başkanı olmamakla birlikte fiilen devlet başkanı gibi hareket eden ve bu görevleri ifa eden bir Meclis Başkanı ile, yine ismi başbakan olmasa da parlamenter sistemdeki başbakan gibi hareket edip gerekli görevleri yerine getiren bir İcra Vekilleri Heyeti Reisinin bulunduğunu ve pratikte uygulanan sistemin parla-

¹⁵⁷ Bülent **Yücel**, “Anayasal Yetkileri Bağlamında Cumhurbaşkanının Siyasal Yapı İçindeki Konumu: 1982 Anayasası Uygulaması”, Eskişehir Barosu Dergisi, S. 12-13, Şubat-Haziran 2007, s. 161.

¹⁵⁸ Yavuz **Aslan**, “I. Dönem TBMM’de “İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti (Hükümet Başkanlığı)”nın Statüsü ve “TBMM Reisi”nin İcra ile İlgili Yetki ve Sorumlulukları”, Atatürk Dergisi, C. 3, S. 1, 2010, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/26035>, s. 61-66, E. T. 12. 03. 2023.

¹⁵⁹ **Tunaya**, s. 231; **Kaplan**, s. 122-123.

¹⁶⁰ Hatice Cemre **Akılmaz**, “100. Yılında “1921 Anayasası’nın Ruhu”: 20 Ocak 1921 Tarihli Teşkilat-I Esasiye Kanunu’nun Öngördüğü Sistem ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Mukayesesi (Mümkün Mü?)”, Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 4, S. 1, 2021, s. 136.

menter hükûmet sistemindeki gibi iki başlı yürütme yapılanması sergilediği anlaşılmaktadır.¹⁶¹ Uygulamadaki örnekler incelendiğinde, İcra Vekilleri Heyetinin belirli bir hükûmet politikasına da sahip olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶² Örneğin seçilen ilk İcra Vekilleri Heyeti, hazırlamış olduğu programını yasama organına sunmuş, çok geniş kapsamlı olan söz konusu hükûmet planı yasama organında onaylanmış, içeriğinde değişikliğe gidilmemiş veya yasama organı tarafından konuyla ilgili bir talimat verilmemiştir.¹⁶³

Yine İcra Vekilleri Heyeti, 18 Eylül 1920 tarihinde yasama organına sunduğu programında, “*Heyet-i Vekile'nin siyasi, idari, sosyal, askerî görüşlerini özetleyen ve idare teşkilâtı hakkındaki kararlarını ihtiva eden programının*” yasama organına sunulmuş olduğunu, bu esaslara dayanılarak hazırlanması talep edilen kanun tasarılarının ise sunulmak üzere olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁴ Görüleceği üzere bu ifadeler içeriği itibarıyla bir hükûmet programı niteliğindedir. Sunulan program üzerine yasama organında tartışmalar yapılmış, bazı milletvekilleri sunulmuş olan programın öncelikle bir komisyona havale edilerek incelenmesini talep etmişlerdir.¹⁶⁵ Ancak İcra Vekilleri Heyeti üyesi Ferit Bey, sunulan bu programın bir yasa önerisi olarak değerlendirilemeyeceğini, bu doğrultuda komisyona gönderilmesine de lüzum olmadığını, yasama organına arz edilen belgenin hükûmetin politik hedefleri kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini açıklamış, devamında İcra Vekilleri Heyetinin tercihlerinde direneceğini belirtmiş, ayrıca gerekmesi halinde güvenoyuna başvurulacağını beyan etmiştir.¹⁶⁶ Bazı milletvekilleri bu tutuma karşı itirazda bulunmuştur. Örneğin, konuyla ilgili olarak Tevfik Rüştü Beyin yorumuna bakıldığında şu hususlar göze çarpmaktadır:

“Hükûmet, gelip burada bir program iddia edemez... Hükûmet malı olacak bir program hazırladı. Meclisin malı olan bu program komisyonda incelenecek, çoğunluğun istek ve eğilimlerini temsil edecek bir şekle girecektir... Öyleyse, güven, güvensizlik meselesi söz konusu olamaz. Çünkü

¹⁶¹ Narin, 504-505.

¹⁶² Aslan, I. Dönem TBMM'de, s. 63.

¹⁶³ Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 1, İçtima 13, s. 241-246.

¹⁶⁴ Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 4, İçtima 67, s. 182.

¹⁶⁵ Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 4, İçtima 67, s. 179.

¹⁶⁶ Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 4, İçtima 67, s. 182.

bizim karşımızda bir hükûmet olmadığı gibi, biz de Meclis-i Mebusan değiliz. Karşımızda, bir program çıkmış, bizim dışımızda bir Heyet-i İcraiye yoktur... Biz bunu tadil ve tağyir etmek lüzumunu görür isek, o surette yaparız. O zaman hükûmet de buna aynen itaat ve riayet edecektir."¹⁶⁷

Yasama organında gerçekleşen tartışmalardan da anlaşılacağı üzere, Maliye Vekilinin sarf ettiği sözler parlamenter hükûmet sistemi ile, Tevfik Rüştü Bey'in beyan ettiği sözler ise meclis hükûmeti sistemi uygulamaları ile uyum göstermektedir. Sonuç olarak İcra Vekilleri Heyetinin tartışmaya konu olan taleplerinin, bütün komisyonlarca görevlendirilecek üçer temsilciden oluşacak ayrı bir komisyonda değerlendirilmesi kararı alınmıştır.¹⁶⁸

1921 Anayasası uygulamasında İcra Vekilleri Heyeti yasama organı tarafından görevlendirilmiş, ancak ondan talimat alan, inisiyatif kullanmayan bir kurul olarak çalışmamış, aksine Büyük Millet Meclisi'ni yönlendiren bir işleve sahip olmuştur.¹⁶⁹ Bu tespitin en güzel örneği, Büyük Millet Meclisi'nin 5 Mayıs 1922 tarihli oturumunda, Başkomutanlık Kanunu'nun uygulanacağı zaman diliminin uzatılmaması sebebiyle Mustafa Kemal Paşa'nın yasama organında yaptığı konuşmadır. Mustafa Kemal Paşa, 6 Mayıs'ta yapılan gizli oturumda konu hakkındaki fikirlerini şu şekilde açıklamaktadır:

*"Yüce Meclisin, başkomutanlığın gereğine inandığına şüphe olmamakla birlikte, muhalefetin hiçbir temele dayanmayan tutumu, meclis kararının istenilmeyen bir şekilde çıkmasına yol açtı. Bunun sonucu ne oldu Efendiler, biliyor musunuz? Başkomutanlık iki gündür belirsiz bir durumda ve boşluktadır. Şu dakikada ordu komutansızdır. Eğer ben bu orduya komuta etmekte devam ediyorsam, kanunsuz olarak komuta ediyorum. Mecliste beliren oy sonuçlarına göre hemen komutadan el çekmek isterdim. Başkomutanlığın sona erdiğini hükûmete bildirdim. Fakat önlenmesi imkânsız bir felakete meydan vermeme mecburiyeti ile karşı karşıya geldim. Düşman karşısında bulunan ordumuz başsız bırakılamazdı. Bunun için bırakmadım, bırakamam ve bırakmayacağım."*¹⁷⁰

¹⁶⁷ Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 4, İçtima 67, s. 183.

¹⁶⁸ Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 4, İçtima 67, s. 186.

¹⁶⁹ **Tanör**, s. 271; **Aslan**, I. Dönem TBMM'de, s. 69.

¹⁷⁰ Bkz., **Atatürk**, s. 477-478.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu çok net ve kararlı tavrı karşısında Büyük Millet Meclisi, 11 red, 15 çekimsiz oya karşılık 177 evet oyuyla Başkanlık Kanunu'nun süresinin uzatılması yönünde karar almıştır.¹⁷¹

Bir başka önemli nokta, 1921 Anayasası uygulamasında İcra Vekilleri Heyetinin sadece genel politikaların uygulanmasında liderlik yapmadığı, aynı zamanda kanunların yapılmasında da yasama organına parlamenter hükûmet sistemindeki bir kabine gibi yön vermiş olduğudur. Özbudun'un sunduğu verilere bakıldığında, 28 Şubat 1921 tarihine kadar geçen zaman zarfında yasalaştırılan 104 düzenlemeden 83 adetinin (%79.8) Heyet-i Vekile tarafından hazırlanmış olduğu, 21 adet (%20.2) metnin ise yasama organının diğer üyelerince verilen tekliflerden oluştuğu anlaşılmaktadır.¹⁷²

D. İcra Vekilleri Heyetinin Bireysel ve Kolektif Sorumlulukları

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk günlerindeki çalışmalarına bakıldığında, icra vekillerinin aynen parlamenter hükûmet sisteminde olduğu gibi, hem bireysel hem de kolektif sorumluluğa sahip oldukları görülmektedir.¹⁷³ Yasama organının 24 Nisan 1920 tarihinde gerçekleşen oturumunda, bizzat Atatürk'ün sunmuş olduğu ve yasama organı tarafından da kabul edilen, hükûmet sisteminin uygulanma şekline ilişkin öneride şu husus üzerinde durulmaktadır:

“...daima Yüce Meclisinizin genel kurulu, işlerin ayrıntılarına kadar fiilen inceleme ve tartışma imkânı bulamayacağından, saygıdeğer heyetinizden ayrılıp tevkil edilecek üyelerin, şimdiki hükûmet teşkilatına nazaran gereken işbölümü esasına göre memur edilmesi ve her birinin ayrı ayrı ve cümlesinin müştereken Genel Kurul önünde sorumlu olması, amacı gerçekleştirilmeye kâfidir.”¹⁷⁴

Uygulamaya bakıldığında da, İcra Vekilleri Heyetinin kişisel mesuliyetleri haricinde, kurul halinde ortaklaşa sorumluluğunun da kabul edildiğini ispat eden birçok örneğe rastlanmaktadır. Örneğin, İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun'un yasama organında görüşüldüğü aşamada Atatürk, dönemin Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın yasal durumuna değinmiş ve *“kendisinin kabine ile birebir icabında düşmesi*

¹⁷¹ Gözübüyük/Sezgin, s. 132.

¹⁷² Özbudun, s. 29.

¹⁷³ Lütfi Duran, “Reisicumhurun Nutku ve İstizah Usulü”, İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 16, S. 1-2, s. 212.

¹⁷⁴ Bkz., Atatürk, s. 258.

gerekir.” şeklinde sözler sarf etmiştir.¹⁷⁵ Yine, vekiller heyetinin bütünü için verilen bir gensoru önergesi üzerine heyetin tümüne güvenoyu verildiğine şahit olunmuştur.¹⁷⁶ Uygulamada, İcra Vekilleri Heyetinin bütününe yönelik olarak Heyet Reisinin güven istediği ve yasama organının da bu talebe güvenoyu vermek suretiyle karşılık verdiği de rastlanmıştır.¹⁷⁷

Birinci Büyük Millet Meclisi dönemi uygulamasında, icra vekillerinin ortak sorumluluğu ve politikasının bulunması beraberinde heyetin kendi iç dayanışmasını da getirmiştir.¹⁷⁸ Büyük Millet Meclisinin ilk günlerinde icra vekilleri seçimlerinin tartışıldığı aşamada, ilgili kanun görüşülürken Celâleddin Arif Bey şu şekilde bir açıklama yapmaktadır:

*“...bir kabinede veya bir icra heyetinde mevcut olan ve birlikte çalışacak olan zevatın içtihat nokta-i nazarından bir ahenk teşkili lâzım gelir. Ahenk olmayacak ise, Mütareke'den şimdiye kadar yapmış olduğumuz kabineler gibi, ahenksizlikten her birinin ömrü bir iki aylık ömür olur ve neticesinden millet mutazzar olur...Bundan dolayıdır ki, yüce Meclisiniz tarafından seçilecek zevat arasında belki ahenk tamamiyle kurulamaz ve bazı noktalarda birtakım uyuşmazlıklar çıkar. Ve onun için ne yaptık? Onun için kabul ettiğimiz esas, onu hal ve fasletecek merci yine yüce Meclisinizin olur. Her iki tarafı dinler, dinledikten sonra, hakkı sabit olan veyahut isabetsizliği sabit olan zat, ya mevkiini muhafaza eder, yüce Meclisin kendisine yapacağı teklifi kabul eder veyahut kendi inanç ve fikrinde ısrar edecek olursa istifa eder, çekilir.”*¹⁷⁹

1921 Anayasası uygulamasında, hükümet içerisinde bir uyumsuzluk olduğu takdirde sorunun, parlamenter sistem örneklerinde görüldüğü gibi ilgili vekilin istifasıyla sonuçlandırıldığı görülmektedir. Örneğin Dâhiliye Vekili Câmi Bey, bir gensoru oylaması sonucunda yasama organından güvenoyu almış olduğu halde, çok kısa bir süre içerisinde istifasını sunmuş,

¹⁷⁵ Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 1, İçtima 8, s. 164.

¹⁷⁶ Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 2, İçtima 33, s. 270-275.

¹⁷⁷ Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 5, İçtima 141, s. 26-27; 32.

¹⁷⁸ **Tanör**, s. 270; **Aslan**, I. Dönem TBMM'de, s. 65.

¹⁷⁹ Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 1, İçtima 8, s. 157.

açıklamasında görevinden çekilmesinin “Heyet-i Vekile” içindeki anlaşmazlıklardan kaynaklandığı açıklamıştır.¹⁸⁰

Yine bir diğer örnek Celâleddin Arif Bey’in, Anayasa’da düzenleme altına alınan hükümlerin politik ve kişisel inançlarıyla uyuşmaması sebebiyle mebusluk görevinden istifa etmiş olmasıdır.¹⁸¹ I. Büyük Millet Meclisi’nde yapılan tartışmalar doğrultusunda 4 Kasım 1920 tarihinde bir kanun değişikliğine gidilmiştir. İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun’da gerçekleştirilen değişiklik ile mebusların, yasama organınca gösterilenler adaylar içinden seçilmesi esası benimsenmiş ve bu doğrultuda, Heyet-i Vekile içindeki uyum ve dayanışma artırılmaya çalışılmıştır.¹⁸² 1921 Anayasası’nı takip eden 1924 Anayasası üzerinde yapılan meclis görüşmelerine bakıldığında da hükümet dayanışmasının, Anayasa Komisyonu sözcüsü Celal Nuri Bey tarafından, 1921 Anayasası uygulaması hatırlatılarak şu şekilde değerlendirilmeye tabi tutulduğu görülmektedir:

*“Eskiden her vekil ayrı ayrı intihap edildiği halde yine bizzarure, biliztirar aralarında bir tesanüt olmak lâzım geliyordu. Çünkü Meclise arz olunan mazbatalar Heyet-i Vekilenin müşterek imzasını ihtiva etmek lâzım geliyordu.”*¹⁸³

Tüm bu açıklamalar bize, 1921 Anayasası uygulamasında, Heyet-i Vekilenin ortak sorumluluk ve siyasi yol haritasının bulunduğunu, hükümet içerisinde dayanışma olduğunu, sistemin parlamenter modelden farkı olmayan siyasal sorumluluk kuralları çerçevesinde işlediğini göstermektedir.

İcra Vekilleri Heyetinin kolektif sorumluluğa sahip olduğunu bir Vekiller Heyeti Reisinin, yani bir diğer ifadeyle başbakanın bulunması da ispatlamaktadır. 1921 Anayasası’nın 9. maddesindeki hüküm uyarınca “İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler.” İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair 8 Temmuz 1922 tarih ve 244 sayılı Kanunda da, İcra Vekilleri Reisinin doğrudan doğruya yasama organı

180 Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 2, İçtima 34, s. 288.

181 Bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 7, İçtima 137, s. 361.

182 İlgili Tartışmalar için bkz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 5, İçtima 94, s. 260-267.

183 Bkz., A. Şeref **Gözübüyük**/Zekai **Sezgin**, 1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1. Bası Ankara 1957, s. 32.

tarafından seçilmesi esası kabul edilmiştir. Anılan Kanunun 1. maddesindeki düzenleme uyarınca, “*İcra Vekilleri Reisi ile İcra Vekilleri, Büyük Millet Meclisi tarafından rey-i hafi ve ekseriyet-i mutlaka ile âzâ-yı Meclis meyanından ayrı ayrı intihap olunurlar.*” Anlaşılacağı üzere 244 sayılı Kanun ile birlikte, Meclis Başkanının İcra Vekilleri Reisini aday göstermesi usulü ortadan kaldırılmış olmaktadır. Recai Okandan söz konusu yeniliği, “*müesses yeni hukukî-siyasî nizamın meclis hükûmeti sistemine daha fazla yaklaşması*” biçiminde yorumlamıştır.¹⁸⁴ Ancak bu yorumun aksine, 244 sayılı Kanunun kabul edilmesi ile birlikte, İcra Vekilleri Reisinin Vekiller Heyeti içerisindeki otoritesinin güçlendirildiği ve bu suretle parlamenter rejime daha da yaklaşmış olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir.¹⁸⁵

SONUÇ

1921 Anayasası'nın anayasa hukukumuzda özel ve özgün bir yeri bulunmaktadır. Aslında 1921 Anayasası, o zaman zarfında tüm dünyada gelişen siyasi koşullara bir cevap olarak da kabul edilebilir. I. Dünya Savaşı bitmiş, imparatorluklar sona ermeye başlamıştır. Demokrasi fikrini hukukileştiren, ona sağlam, bilimsel bir temel vermek isteyen “milli egemenlik” teorisinin ilk köklü adımları bu Anayasa ile atılmıştır. Anayasa'da hâkimiyetin hiçbir şart ve kayda bağlı olmadan halka ait olduğu ilan edilmiş ve bu doğrultuda monarşi terk edilmiş, yeni Türk Devleti kurulmuş ayrıca 1923 değişikliği ile birlikte Cumhuriyet anayasacılığı başlatılmıştır.

1921 Anayasası, kurutuluş savaşı mücadelesinin verildiği dönemde toplanan ve bu doğrultuda olağanüstü bir başarıya imza atan Büyük Millet Meclisi tarafından yapılmıştır. 1921 Anayasa'sı kabul edilirken 1876 Anayasası'nın hükümleri uygulanmamıştır. Büyük Millet Meclisi kendi egemenliğinden aldığı yetki ile 1921 Anayasası'nın kabulüne karar vermiştir.

184 Recai Galip **Okandan**, “Pozitif Amme Hukukumuzun Gelişmesi Bakımından Milli Mücadele Devri ve Onu Takip Eyleyen Merhale”, Muammer Raşit Seviğ'e Armağan, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1956, s. 63.

185 Yavuz **Abadan**/Bahri **Savcı**, Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış, 1. Bası, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1959, s. 63; Ergun **Özbudun**, “Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hukuki Niteliği”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 1, S. 2, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1148036>, s. 503, E.T. 05.04.2023.

Dolayısıyla Anayasa, doğrudan Büyük Millet Meclisi'nin yasama yetkisine dayanılarak kabul edilmiştir. Anayasa'nın yapımında ve kabul edilmişinde başka bir anayasanın hükümlerine dayanılmamıştır.

1921 Anayasası kendi dönemindeki anayasalara göre kısa ve çerçeve anayasa niteliğindedir. Başlangıç bölümü bulunmamaktadır, ayrıca tek yumuşak anayasamızdır. Bir anayasada bulunması gereken temel hak ve hürriyetler, yargı organına ilişkin düzenlemeler, olağanüstü yönetim usulleri Anayasa'da yer almamıştır. Bu süreçte, 1876 Anayasası'nın 1921 Anayasası ile çelişmeyen düzenlemelerinin uygulanmasına devam edilmiştir.

1921 Anayasası'nda model olarak meclis hükûmeti sistemi kabul edilmiş, Büyük Millet Meclisinin üzerinde bir güç tanınmamıştır. Devletteki tüm erkler yasama organında toplanmıştır. Yürütme yetkisi yasama organı içerisinde seçilen milletvekilleri tarafından yerine getirilmektedir. Yasama organı başkanı, Heyeti Vekile'nin de başkanı konumundadır. Bu doğrultuda bir devlet başkanlığı makamına ve parlamenter hükûmet sistemlerinde görülen bakanlar kuruluna yer verilmediği görülmektedir. Anayasa'nın kabul edilmiş aşamasında, özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın yasama organında yaptığı konuşmalar değerlendirildiğinde, başkansız devlet formülünün meclis hükûmeti sisteminin temel ilkelerine uymanın ötesinde, milli mücadelenin bütünlüğünü bozmamak için kabul edildiği anlaşılmaktadır. Ancak Anayasa'da bir devlet başkanlığı makamı kabul edilmemiş ise de, Büyük Millet Meclisi Reisinin normalde bir devlet başkanında bulunan yetkilere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

I. Büyük Millet Meclisi kuruluşundan itibaren içerisinde muhalefetin bulunduğu bir yapı sergilemiştir. Ancak bu muhalefet ilk dönemlerde, yani ülkenin işgalden kurtarılması aşamasında kendisini göstermemiş, yasama organının bu zaman dilimi içerisinde uyum ve işbirliği halinde çalıştığı görülmüştür. Kurtuluş savaşının kazanılmasından sonra ise Büyük Millet Meclisinde farklı siyasi fikirlere sahip, ülkenin çok çeşitlilik arz eden mozağinden oluşan üyelerinin muhalif olmaya doğru kayan yeni bir tavır sergiledikleri görülmektedir. Bu dönemde karar alma süreçlerinde aksamalar yaşanmış, meclis kürsüsünde uzun tartışmalar yapılmıştır. Yapılan tartışmaların daha çok yasama ve yürütme organları arasındaki yetki mücadelelerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

1921 Anayasası'nda meclis hükûmeti sistemi kabul edilmiş olsa da, yasama organında temsil edilen farklı siyasi fikirlerin tek bir siyasi yapı

oluşturmada yarattığı zorluk sebebiyle, Anayasa'nın uygulanması aşamasında meclis hükûmeti sisteminden parlamenter sistemlerde görülen uygulamalara doğru sapmalar olduğu anlaşılmaktadır. 1921 Anayasası uygulamasına bakıldığında, bir devlet başkanı gibi hareket eden Meclis Başkanı ve yine parlamenter sistemdeki başbakan gibi hareket eden bir İcra Vekilleri Heyeti Reisinin bulunduğu, bu doğrultuda iki başlı yürütme yapılıncası sergilendiği görülmektedir.

1921 Anayasası görevini tam anlamıyla yerine getirmiştir. Anayasa'nın en önemli görevi köklü değişimlerin habercisi olmasında yatmaktadır. Anayasa'nın hedefi, o dönemin öncelikli meselesi olan Osmanlı İmparatorluğunun mirası üzerine bir ulus-devlet kurmak, bu konudaki meşruiyetin zeminini hazırlamak ve toplumsal mutabakatı sağlamaktır. Bu sebeple 1921 Anayasası, amacına ulaşmış özgün bir anayasa olarak kabul edilmelidir. Kaldı ki Anayasa incelendiğinde de, Millî Mücadele'nin özgün ruhunun metne yansıdığı açıkça görülmektedir. Kurtuluş mücadelesi, bu anayasa ile sürdürülmüş ve kazanılmıştır.

Çalışmamızı bitirirken şu hususa da ayrıca dikkat çekmek isteriz ki, kanaatimizce kurtuluş savaşı döneminde 1921 Anayasası tek pozitif Anayasa metni gibi işlev görmemiştir. İstanbul Hükûmetinin yerine kurulan Ankara hükûmetinin, devlet faaliyetlerinin düzenlenmesi amacıyla çıkardığı kanunlar, kararname ve uygulamalar, bunların öncesinde yapılan Kongreler de en az 1921 Anayasası kadar önem arz etmektedir. Dolayısıyla 1921 Anayasası hakkında daha doğru bir fikre sahip olunabilmesi için, o dönemde çıkarılan tüm kanunların ve alınan kararların başka bir çalışmada ele alınması isabetli olacaktır.

KAYNAKÇA

Abadan, Yavuz/Savcı, Bahri. Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış. 1. Bası, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1959.

Akın, Rıdvan. “1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun Hukuk Tarihimizdeki Önemi”. Tarih Vakfı. <https://tarikhvakfi.org.tr/etkinlikler/etkinlik/prof-dr-ridvan-akin-1921-teskilat-i-esasiye-kanununun-hukuk-tarihimizdeki-onemi/>. E.T. 25.02.2023.

Akyılmaz, Hatice Cemre. “100. Yılında “1921 Anayasası’nın Ruhu”: 20 Ocak 1921 Tarihli Teşkilat-I Esasiye Kanunu’nun Öngördüğü Sistem ile Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sisteminin Mukayesesi (Mümkün Mü?)”. Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 4, S. 1, 2021, s. 123-146.

Aldıkaçtı, Orhan. Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası. 1. Bası, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1982.

Anayurt, Ömer. Anayasa Hukuku Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar). 3. Bası, Seçkin Yayınevi, Ankara 2020.

Armaoğlu, Fahir. “İngiliz Belgelerinde İstanbul’un İşgali” (16 Mart 1920)”. Belleten, C. 62, S. 234, 1998, s. 467-494.

Arsel, İlhan. Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları. 1. Bası, Mars Matbaası, Ankara 1965.

Aslan, Seyfettin/Dündar, Tahir. “Cumhuriyet Dönemi İstiklal Mahkemeleri”. Mukaddime, Y. 2014, S. 5, s. 27-44.

Aslan, Betül. “Saltanat’ın Kaldırılmasının İstanbul’daki Yankıları”. Belleten. C. 66, 2002, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/977848>, s. 95-121. E.T. 27.02.2023.

Aslan, Yavuz. “I. Dönem TBMM’de “İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti (Hükümet Başkanlığı)’nın Statüsü ve “TBMM Reisi”nin İcra ile İlgili Yetki ve Sorumlulukları”. Atatürk Dergisi. C. 3, S. 1, 2010, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/26035>. E.T.12.03.2023.

Atar, Yavuz. Türk Anayasa Hukuku. 4. Bası, Mimoza Yayınevi, Konya 2007.

Atatürk, Mustafa Kemal. Nutuk C. 2. 12. Bası, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.

Avcıoğlu, Doğan. Milli Kurtuluş Tarihi. 3. Bası, Tekin Yayınevi İstanbul 1998.

Aydemir, Şevket Süreyya. Tek Adam C. 1. 3. Bası, Remzi Kitabevi Yayınları, Ankara 2013.

Aydın, Öykü Didem. Biz Halk: Egemenliğin Sahibi, Halkın Kurucu Meclisi (Anayasa Konvansiyonu) ve Anayasa Yapımı. 1. Bası, Yetkin Yayınları 2011.

Bakar, Bülent. "Esaretten Kurtuluş: İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u Tahliyesi". Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 23, 2009, s. 13-58.

Başgil, Ali Fuat. Esas Teşkilat Hukuku C. 1. 1. Bası, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1960.

Berkes, Niyazi. Türkiye'de Çağdaşlaşma. 10. Bası, Yapı Kredi Yayınları İstanbul 2002.

Bıyıklıoğlu, Tefik. "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri". Belleten, C. 23, S. 96, 1960, s. 646-664.

Boykoy, Seher. "Saltanatın Kaldırılmasının Türk Basınına Yansımaları". Atatürkçü Bakış, C. 1, S. 2, 2002, s. 53-79.

Bozkurt, Abdurrahman. İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi. 1. Bası, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.

Bulut, Metin. "Türk Anayasal Gelişme Tarihinde Egemenlik Kavramının Geçirdiği Dönüşümün Ana Hatları". Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi. S. 14, Y. 7, 2019, s. 67-136.

Can, Osman. Kurucu İktidar. 1. Bası, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2013.

Can, Osman. "1921 Anayasası'nın 100. Yılı: Bir İstisnai Başarı ve Dramatik Başarısızlık Hikâyesi". Anayasa Yargısı. C. 38, S. 1, 2021, s. 127-170.

Cebesoy, Ali Fuat. Sınıf Arkadaşım Atatürk. 1. Bası, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1966.

Cebesoy, Ali Fuat. Siyasi Hatıralar, C. 1. 1. Bası, Vatan Neşriyat İstanbul 1957.

Çamurcuoğlu, Gülден. 1921 Anayasası ve Egemenliğin Gelişimi. 1. Bası, Astana Yayınları 2016.

Çelik, Burak. Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Anayasal Gelişmeler ve 1921 Anayasası. 1. Bası, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.

Çiftçi, Ali. “Milli Mücadelede Liderlik Sorunu ve Kazım Karabekir”. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi. S. 50, 2012, s. 367-388.

Çoker, Fahri. Türk Parlamento Tarihi-Millî Mücadele Dönemi ve TBMM I. Dönem C. 3. 1. Bası, TBMM Vakfı Yayınları, 1993.

Demir, Fevzi. “Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasaları ve Hükûmet Sistemleri”. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. Seyfullah Edis’e Armağan, 2000, <https://hukuk.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2020/01/Fevzi-Demir3.pdf>. E.T. 21.2.2023.

Demirel, Ahmet. İlk Meclisin Vekilleri. 4. Bası, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.

Demirhan, Burak Çelik. Kurucu İktidar Hükümet Sistemi-Vatandaşlık ve İdari Yapılanma Tartışması Çerçevesinde 1924 Anayasası'nın Yapım Süreci. 1. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara 2016.

Duran, Lütfî. “Reisicumhurun Nutku ve İstizah Usulü”. İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası. C. 16, S. 1-2, s. 212.

Duran, Tülay. “İstanbul’un İşgali”. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi. C. 11, S. 66, 1973, s. 11-20.

Erdem, Can. “İtilaf Devletlerinin İstanbul’u Resmen İşgali ve Faaliyetleri”. Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi. C. 21, S. 62, 2005, s. 677-693.

Erdoğan, Mustafa. Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset. 3. Bası, Liberte Yayınları, Ankara 2003.

Eren, Abdurrahman. Anayasa Hukuku Ders Notları (Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku). 1. Bası, Onikilevha Yayınları, İstanbul 2018.

Eroğlu, Hamza. “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlanı”. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 19, S. 56, 2003, s. 435-456.

Eroğlu, Cem. Çağdaş Devlet Düzenleri (İngiltere, Amerika, Fransa, Almanya). 5. Bası, Kırılancık Yayınevi, Ankara 2006.

Gezer, Emre. “1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun Yapımı Bağlamında TBMM’nin Kurucu Sıfatı”. Türkiye Adalet Akademisi Dergisi. S. 51, Y. 13, 2022, s. 501-534.

Goloğlu, Mahmut. Üçüncü Meşrutiyet. 1. Bası, Başnur Matbaası, Ankara 1970.

Goloğlu, Mahmut. Cumhuriyete Doğru. 1. Bası, Başnur Matbaası, Ankara 1971.

Gözler, Kemal. Türk Anayasa Hukuku. 1. Bası, Ekin Yayınevi, Bursa 2000.

Gözler, Kemal. Mahalli İdareler Hukukuna Giriş. 1. Bası, Ekin Yayınevi Bursa 2018.

Gözübüyük, A. Şeref/**Sezgin**, Zekai. 1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri. 1. Bası, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1957.

Güneş, İhsan. “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun (1921 Anayasası'nın) Yapılış Süreci”. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. C. 20, S. 2, 2020, s. 233-256.

İba, Şeref. Türk Anayasa Hukuku. 1. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara 2018.

İnci, İbrahim. “Cumhuriyet Düşüncesi İle İlgili Gelişmeler ve Cumhuriyetin İlanına Yönelik Tepkiler”. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. S. 4, 2019, s. 337-354.

Kanadoğlu, Osman Korkut/**Duygun**, Ahmet Mert. Anayasa Hukukunun Genel Esasları. 2. Bası, Oniki Levha Yayınları, İstanbul 2021.

Kandeğer, Barış. “1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu Bağlamında ‘Meclis Hükümeti Sistemi ve Ademi Merkezîyetçilik’”. Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. C. 2, S. 1, 2021, s. 15-32.

Kaplan, Ayşe Yaman. “Yürütme Organının Kanun Yapım Sürecine Etkisi Bakımından Türk Anayasalarının Karşılaştırılması”. Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 1, S. 12, 2011, s. 117-170.

Karabekir, Kazım. İstiklal Harbimiz. 1. Bası, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960.

Karaca, Taha Niyazi. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri. 1. Bası, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

Karatepe, Şükrü. Türk Anayasa Hukuku. 2. Bası, Savaş Yayınevi, Ankara 2018.

Keskinsoy, Ömer/**Kaya**, Semih Batur. “Türk Anayasacılığının Dünü ve Bugünü”. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 12, S. 1, 2021, s. 48-65.

Kili, Suna/Gözübüyük, Şeref. Türk Anayasa Metinleri. 1. Bası, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.

Kubalı, Hüseyin Nail. Esas Teşkilat Hukuku Dersleri. 1. Bası, Tan Matbaası, İstanbul 1959.

Kuzu, Burhan. “Parlamentarizmde Devlet Başkanının Konumu ve 1961-1982 Anayasalarında Durum”. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 53, S. 1-4, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/96013>, s. 34-90. E.T. 04.04.2023.

Narin, Serdar. “Türk Anayasa Hukukunda Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde ve 1921 Anayasası’nda İcra Vekilleri Heyeti”. Bilgi. S. 24, 2022, s. 487-506.

Odyakmaz, Zehra/Kaymak, Ümit. Anayasa Hukuku. 22. Bası, Kuram Yayınları, Kocaeli 2018.

Okandan, Recai Galip. “Parlamentarizm ve Bugünkü Şekli”. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası”. C. 1, 1935, s. 310-323.

Okandan, Recai Galip. “Pozitif Amme Hukukumuzun Gelişmesi Bakımından Milli Mücadele Devri ve Onu Takip Eyleyen Merhale”. Muammer Raşit Seviğ’e Armağan, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1956.

Oral, Mustafa. “Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Türkiye’de Hilafet ve Saltanat Sorunu”. Atatürk Yolu Dergisi. C. 5, S. 18, 1996, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/20700>. E.T. 23.02.2023.

Özbudun, Ergun. 1921 Anayasası. 1. Bası, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1992.

Özbudun, Ergun. “Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hukuki Niteliği”. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. C. 1, S. 2, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1148036>, s. 475-504. E.T. 05.04.2023.

Özcan, Selim. “Amasya Genelgesi’nin Erzurum ve Sivas Kongreleri Üzerindeki Etkisi”. Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. S. 1, 2013, s. 69-82.

Özdemir, Hakan. 100 Soruda Hükümet Sistemleri (Birleşik Krallık-Almanya-ABD-Fransa-İsviçre-Türkiye). 1. Bası, Seçkin Yayınları, Ankara 2018.

Özkul, Fatih. “Liberal Demokratik Anayasacılık Anlayışı Bağlamında Türkiye Cumhuriyeti 1924 Anayasası'nın Değerlendirilmesi”. Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi. S. 112, Y. 6, Aralık 2018, s. 585-612.

Özkul, Fatih. 2017 Anayasa Değişikliği Sonrasında 1982 Anayasası'nda Cumhurbaşkanı ve Sorumluluğu. 1. Bası, Yetkin Yayınevi, 2020.

Özkul, Fatih. “Anayasalarımızda Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı”. Ankara Barosu Dergisi. S. 3, 2016, s. 201-263.

Parla, Taha. Türkiye'de Anayasalar. 3. Bası, Metis Yayınları, İstanbul 2016.

Sağlam, Fazıl. Anayasa Hukuku Ders Notları. 1. Bası, Yakındoğu Üniversitesi Yayınları, Lefkoşa 2013.

Sarıhan, Zeki. Kurtuluş Savaşı Günlüğü C. 2. 1. Bası, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

Selek, Sabahattin. Anadolu İhtilali. 1. Bası, Cem Yayınevi, İstanbul 1976.

Şengül, Haluk. “Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk Çıkarıldığı Kanunlardan Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve Uygulamaya Konulması”. Vakanüvis, S. 5 (TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı), 2020, s. 152-179.

Sevinç, Murat/**Demirkent**, Dinçer. Kuruluşun İhmal Edilmiş İstisnası (1921 Anayasası ve Tutanakları). 1. Bası, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

Şık, Hüseyin. “1921, 1924 Anayasalarında Yargı Erki ve İstiklal Mahkemeleri”. <https://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikiimlerV/578.pdf>, 107-128, E.T. 25.02.2023.

Şimşir, N. Bilal. Malta Sürgünleri. 1. Bası, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

Şirin, Sinem. Birinci Meclis Döneminde Yürütme Erki. 1. Bası, Legal Yayınevi, İstanbul 2017.

Tanör, Bülent. Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri. 3. Bası, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

Timur, Taner. Türk Devrimi ve Sonrası. 1. Bası, İmge Kitabevi, Ankara 2013.

Tunaya, Tarık Zafer. “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri”. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası. C. 23, S. 3-4, 1958, s. 213-239.

Tunç, Hasan. Türk Anayasa Hukuku (Ders Kitabı). 2. Bası, Gazi Kitabevi, Ankara 2018.

Türkmen, Zekeriya. “İstanbul’un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920). Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi. C. 18, S. 53, 2002, s. 319-372.

Uslu, Ferhat. “İlk Anayasamız Kanun-u Esasi”. Çehre Dergisi. S. 1, 2015, s. 23-26.

Uslu, Ferhat. Anayasa Hukuku. 2. Bası, Adalet Yayınevi, Ankara 2020.

Uslu, Ferhat. Türkiye’de Hükümet Sistemi Tartışmaları ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yasama ve Yürütme Organları Arasındaki İlişkiler. 2. Bası, Filiz Kitabevi, İstanbul 2022.

Uslu, Ferhat. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine Göre Anayasa Hukuku’nun 99 Konusu. 1. Bası, Adalet Yayınevi, Ankara 2018.

Yamaç, Müzehher. “Türkiye Devleti’nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. C. 22, TBMM’nin 100. Yılı ve Milli İrade Sayısı, Kasım 2020, s. 204-220.

Yazıcı, Sedat/**Yazıcı**, Fatih. 1921 ve 1924 Anayasalarında Kuvvetler Birliği/Ayrılığı Tartışması. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi. S. 59, 2011, s. 235-254.

Yazıcı, Serap. Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri Türkiye İçin Bir Değerlendirme. 1. Bası, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002.

Yücel, İdris. “Fransız Belgelerinde Son Halife Abdülmecit ve Türkiye’de Hilafetin Kaldırılması”. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi. S. 61, 2017, s. 467-492.

Yücel, Bülent. “Anayasal Yetkileri Bağlamında Cumhurbaşkanının Siyasal Yapı İçindeki Konumu: 1982 Anayasası Uygulaması”. Eskişehir Barosu Dergisi. S. 12-13, Şubat-Haziran 2007 s. 155-164.

Elektronik Kaynaklar

<https://www.tbmm.gov.tr/files/anayasa/docs/1921/1921ilkmetin/1921-ilkxali.pdf>, E.T. 28.03.2023.

<https://aturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/icra-vekilleri-heyeti/>, E. T. 01.03.2023.

https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/2022/1921_anayasasinin_kabulunun_100_yili.pdf, E. T. 10.03.2023.